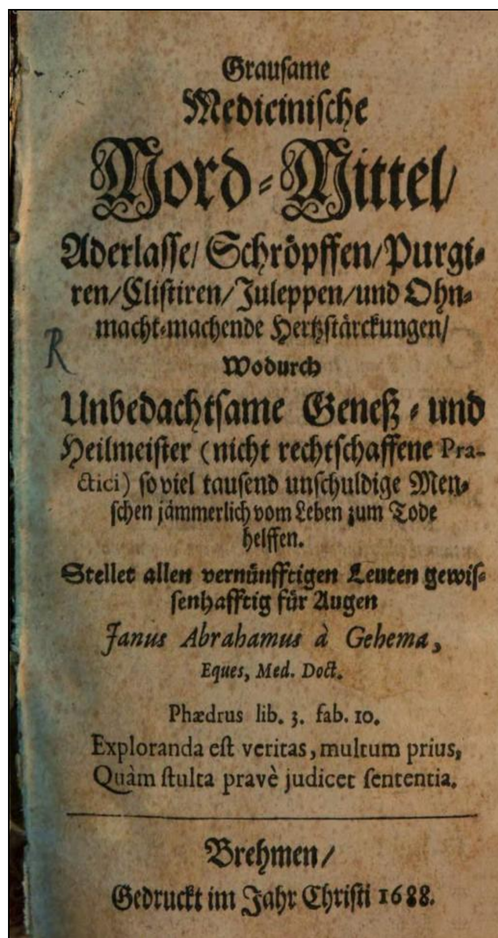

Grausame
Medicinische
Mord-Mittel/
Aderlasse/ Schröpffen/ Purgiren/ Clistiren/ Juleppen/ und Ohnmacht-machende Hertzstärckungen/
Wodurch
Unbedachtsame Geneß- und Heilmeister (nicht rechtschaffene Practici) so viel tausend unschuldige Menschen jämmerlich vom Leben zum Tode helffen.
Stellet allen vernünfftigen Leuten gewissenhafftig für Augen
Janus Abrahamus à Gehema,
Eques, Med. Doct.

Phædrus lib. 3. fab. 10.
Exploranda est veritas, multum prius,
Quàm stulta pravè judicet sententia.

Brehmen/
Gedruckt im Jahr Christi 1688.

JANUS ABRAHAMUS À GEHEMA

GRAUSAME MEDICINISCHE MORD-MITTEL

GRUWELIJKE MEDICINALE MOORDMIDDELEN

1 6 8 8

vertaling:

Ruud Muschter
∴

Groningen

muschter@home.nl
www.archive.org

19 december 2019

INHOUDSOPGAVE

BRONVERMELDING

Bremen, 1688

http://www.zvdd.de/dms/load/met/?PPN=urn%3Anbn%3Ade%3Abvb%3A12-bsb10471964-4

https://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10471964.html

Bayerische StaatsBibliotheek, München

HET OMSLAG

Gruwelijke
medicinale
moordmiddelen,
aderlaten, koppenzetten, purge-
ren, klisteren, juleppen en on-
macht veroorzakende hartversterkingen,
waardoor
onbedachtzame genees- en
heelmeesters (niet-rechtschapen des-
kundigen[1]) zovele duizenden onschuldige men-
sen jammerlijk van het leven de dood
in helpen.

Stelt alle verstandige mensen gewetens-
vol voor ogen

Janus Abrahamus à Gehema,
ridder, doctor in de medicijnen.

Phaedrus, boek 3, fabel 10.[2]
Men moet dus duidelijk naar de waarheid vorsen,
voordat een foutieve mening op dwaze wijze een oordeel velt.

Bremen,
gedrukt in het jaar van Christus 1688.

[1] "Practici".
[2] Het gaat om de 4e strofe.

HET GEDICHT[3]

Sluit uw scholen, o Galenus, want genoeg mensen zijn geveld,
Ho, nu is het genoeg: volle graven spelen op.
Want bloed en klysma zijn uw medicijnen: dikwijls geeft gij niets: Op een kritieke dag berust uw hoop uitsluitend.
In het aanraken van een ader, ondertussen, en ook van een droge tong,
En in de urine is uw kunst geheel ontsteld, en net zo in fecaliën.
Een medicijn moet voor hem verworven worden, dit helpt de zieke man niet:
Geen noodzaak om een ziekte te testen, doch wel een arts.
Niettemin verwacht ge een grote beloning, na een grootse begrafenis:
Zo verwacht een zieke hond het, en bemint het vee het.

---

[3] Dit Latijnse gedicht bevindt zich in het huidige werk van Gehema, na de tekst van het omslag. Bij de vertaling ervan ben ik - met minimale aanpassingen - uitgegaan van de Engelse vertaling door John Chandler, in zijn ‘Oriatrike or, Physick Refined’, Londen, 1662, dat op zijn beurt gebaseerd is op een werk van Jan Baptista van Helmont, te weten ‘Ortus medicinae’, et cetera, Amsterdam, 1648.

INLEIDING VAN DE VERTALER

Het betreft een Duits werk uit 1688 van Janus Abrahamus à Gehema, getiteld 'Grausame Medicinische Mord-Mittel', etc., (Gruwelijke medicinale moordmiddelen). In die tijd waren tal van geneesmethoden in gebruik van twijfelachtige statuur, zoals aderlaten, klisteren en juleppen (toedienen van bepaalde drankjes). De auteur behandelt ze en beredeneert waarom ze niet deugdelijk, ja, zelfs dodelijk zijn. Hij is zelf arts, aangezien hij ook behandelingen noemt zoals hij ze zelf heeft uitgevoerd.

Paracelsus neemt eveneens afstand van de door à Gehema bestreden methoden. Zo stelt hij: “Neem het geval van een zieke met koorts, waarvoor een termijn van twaalf weken staat, waarna deze op zijn eind loopt en verdwijnt. Stel, dat deze zieke naar artsenij verlangt om de koorts vóór de termijn[4] te verdrijven. Hij krijgt met twee artsen te maken. De verkeerde en de juiste. De verkeerde handelt aldus. Hij begint bedachtzaam en langzaam te behandelen. Hij besteedt veel tijd aan siropen en laxeermiddelen, met purgeren en havermüssli, met gerst, met pompoenen, met citroenen, met julep[5] en andersoortige troep. Dat gaat langzaam; hij neemt er de tijd voor. Daar tussendoor wordt veel geklisteerd. Hij weet zelf niet waarmee hij omgaat. Hij glipt er mettertijd en met zijn zachte woorden tussendoor, tot hij tegen de termijn aanloopt. Dan bouwt hij zijn eigen kunst af.” (Paracelsus, ‘Sieben Defensiones und Labyrinthus Medicorum Errantium’ (Zeven verdedigingen en de doolhof van dwalingen der medici), 1538.)

En Michael Maier, eveneens een befaamd arts, stelt: “Misschien zouden we siropen, códita[6], juleps en conserven goedkeuren, als niet de grote hoeveelheid suiker daarin de natuurlijke werking van deze middelen in de weg zou staan.

---

[4] Lees: vóór het aflopen daarvan.

[5] Een siroopachtige vloeistof. Perzisch: gulāb, van gul (roos) en āb (water).

[6] Onduidelijk wat dit inhield.

Misschien zouden we confituren, opiaten en tegengiffen kunnen goedkeuren, ware het niet dat de veelvoud aan middelen die zonder onderscheidingsvermogen zijn samengevoegd de echte waarde tegenwerkt, zo al niet geheel tenietdoet. Misschien zijn pillen en alle bittere, zure, scherpe en stinkende medicijnen goed. Toch verknallen zij de eetlust, veroorzaken walging. Je zou welhaast de patiënt aanraden de ziekte te verdragen, in plaats van de remedie.” (‘Themis Aurea’ (De Gouden Themis), H. 9, 1628).

Het is opmerkelijk dat het huidige werk het licht kon zien, want het was beslist gericht tegen de indertijd gevestigde medische wetenschap.

Het werk bevat honderden pseudo-Latijnse termen (potjes-latijn), die gemakkelijk door hun Duitse equivalent vervangen hadden kunnen worden, gezien het feit dat de tekst overwegend uit het Duits bestaat. Niettemin - en gelukkig - kan er in de vertaling goed mee worden omgesprongen. Vele, doch niet alle Latijnse termen in dit werk heb ik in voetnoten vermeld. Worden ze ergens herhaald in de tekst, dan heb ik er aldaar geen nieuwe voetnoot aan gewijd. Vele termen komen ons bekend voor, behoeven geen toelichting, en in die gevallen is eveneens geen voetnoot opgenomen. Ook zijn sommige door de auteur vermeld en door hem meteen zelf vertaald naar het Duits. Dan bleven ze gewoon in de vertaling staan.

Verder is nog aardig dat de auteur uit een oud Nederlands werk citeert en het dan in zijn moedertaal, het Duits, vertaalt. Hoewel de Nederlandse passage ons geheel duidelijk is, heb ik toch ook de vertaling ervan door de auteur opgenomen, waarmee hij zich prima heeft gered. Opgemerkt zij nog, dat veel Latijnse begrippen op Duitse wijze verbogen zijn, en dat al zulke begrippen in een ander lettertype zijn gedrukt dan de hoofdtekst.

Ruud Muschter

DE TEKST

Aan de doorluchtigste,
grootmachtige vorst
en heer,
aan de heer
Frederik,
keurvorst en mark-
graaf te Brandenburg. In
Pruisen, te Maagdenburg,
Jülich, Kleef, Bergen, Stettin,
Pommeren, de Cassuben en Wen-
den, ook in Silezië te Kros-
sen en Jägerndorf hertog.
Burggraaf te Neurenberg, vorst te
Halberstadt, Minden en Kamien.
Graaf te Hohen-Zollern, de Mark
en Ravensberg, heer te Raven-
stein, en der landen Lauenburg
en Bütow, et cetera, et cetera, et cetera.

Aan zijn genadigste keurvorst
en heer.

Doorluchtigste, groot-
machtige keurvorst,
genadigste heer.

Net zoals het in religieuze kwesties zeer gevaarlijk is wanneer onderwezen wordt, dat men bij het geloof moet blijven dat door de Kerk wordt onderwezen, hoewel de mond der waarheid uitdrukkelijk zegt ‘Onderzoekt de Schriften’[7], et cetera, zo is het ook in de genees- en heelkunde hoogst schadelijk, wanneer men zonder precies onderzoek en tegen het aan ons door God verleende gezonde verstand, de meningen der oude Griekse en Arabische medici als louter waarheden beschouwt en naar dezen de praktijk inricht. Zo schadelijk het nu voor de ziel is, dat men zich door de autoriteit van de Kerken laat verblinden, en slechts in die dingen berust[8] die ze als goed bevinden, net zo schadelijk is het voor het lichaam dat men zou moeten geloven, dat het volgens de methode die de Ouden ons geleerd hebben, genezen[9] moet worden. Het onderzoeken en uitpluizen is ons zowel bij het genezen van de zielen als van het lichaam ernstig aanbevolen. Gene[10] heeft als toetssteen Gods onloochenbare woord als de hoogste waarheid; deze[11] de met vele experimenten en op onloochenbare beginselen gegronde en ons overtuigende rede, als de grootste eigenschap der waarheid. Beide, zowel de door allerhande menselijke regels verduisterde godsdienst, als de met ontelbare vooroordelen[12] bezoedelde genees- en heelkunde, hadden een grote hervorming nodig, en daarom beviel het God de Heer om tot uitvoering ten eerste twee grote mannen, Calvijn en Luther op te wekken; ten tweede in het werk te stellen dat de onversaagde hervormers Cartesius

---

7 Bijbel, Johannes, 5:39.
8 “acquiescire”.
9 “curiret”.
10 Lees: ‘de ziel’.
11 Lees: ‘het lichaam’.
12 “praejudiciis”.

en Bontekoe konden optreden. Gene om de filosofie; deze om de genees- en heelkunde te hervormen. Beide partijen waren aan veel vervolging, haat en kwaadsprekerij onderworpen, zodat genoemde geestelijke hervormers onder de bescherming van uwe keurvorstelijke doorluchtigheid te Saksen en de wettige kantons uitgenodigd werden om zich naar Zwitserland te begeven. Dezen echter[13], en wel de eerste onder de klauwen van de Noordse leeuwen, de andere onder de vleugelen van de grootmachtigste Brandenburgse adelaar, moesten zich verbergen. Luther had het geluk dat hij zijn opvattingen in geloofszaken voor de grote keizer Karel V in volle rijksvergadering verdedigde[14]. Bontekoe gelukte het om zijn beginselen voor de grootmachtigste keurvorst openlijk te bekennen, en - naar deze - zijn praktijk uit te oefenen. Zo noodzakelijk nu in religieuze aangelegenheden in deze thans gevaarlijke tijden - waar het rijk van satan wederom schijnt in te rijten - dat hoge potentaten de trouwe bekenners van hun waarheid beschermen, zo zeer hebben ook de navolgers van de beide redelijke hervormers in de filosofie en van de genees- en heelkunde, de bescherming nodig van grote hoofden. Dit beweegt mij ook, doorluchtigste, grootmachtige keurvorst, in alle onderdanigheid mijn toevlucht tot uw genadevleugelen te nemen, aangezien ik (zoals het aan de ganse geleerde wereld, en uit mijn tot nu toe gepubliceerde traktaten genoegzaam bekend is) niet slechts met de heer Bontekoe zaliger een familiaire vriendschap en correspondentie heb gevoerd, doch mij tot nu toe ook van zijn beginselen bediend heb, om uwe keurvorstelijke, doorluchtige, grootmachtigste bescherming onderdanigst te bepleiten[15]. Opdat ik echter mijn onderdanigste onderwerping tone met de natie waar men voor haar koning niet met lege handen durfde te komen - en zoals de boer die bij gebrek aan een beter geschenk een handvol water bracht, voor uwe keurvorstelijk doorluchtigheid

[13] Lees: 'Cartesius en Bontekoe'.
[14] "defendiren".
[15] "imploriren".

eveneens niet leeg verschijne -, heb ik huidig geringe traktaatje aan uw voeten allergehoorzaamst willen neerleggen, onderdanigst verzoekende, het op grond van zijn waardigheid niet anders dan een handvol water - doch overeenkomstig mijn bedoeling, als een onophoudelijk kenmerk van mijn onderdanigste respect - genadigst in overweging te nemen en het aan uw machtige bescherming te onderwerpen.

De koning aller koningen en heer aller heren behoude uwe keurvorstelijke doorluchtige, en dermate rechtvaardige en godsvruchtig vorst als een stevige zuil van de ware gereformeerde religie en zijn benarde Kerk, tot vreugde en genoegen van het grootmachtigste Brandenburgse keurhuis, tot florissant welzijn van zovele duizenden getrouwe onderdanen, en tot troost van alle arme vervolgde, ware gereformeerde christenen. De grote God behoude uwe keurvorstelijke doorluchtigheid bij een lang leven, gewenste gezondheid, gelukkige regering, en alle zelfverkiezende, hoogvorstelijke welvarendheid[16]. Tot in mijn graf ben ik, doorluchtigste, grootmachtige keurvorst en genadigste heer, uwe keurvorstelijke doorluchtigheid,

de onderdanigste, gehoorzaamste
dienaar

van uwe keurvorstelijke doorluchtigheid,

à Gehema

[16] “Prosperität”.

Voorwoord.

Crescentibus delictis, crescunt poenae, ofwel 'Hoe meer het kwaad toeneemt, des te heviger moet men het bestraffen'. Daarom verwondert gij u niet, medelijdende en gewetensvolle lezer, dat ik dit traktaatje een zo wrede omschrijving[17] heb gegeven en de tot nu toe gebruikelijke kuren door aderlaten, koppenzetten[18], purgeren, klisteren, juleppen, hartversterkingen, et cetera, met de verschrikkelijke naam 'gruwelijke moord-middelen' benoemd heb, en dat ik diegenen die zich op een zo onbedachtzame, vermetele en halsstarrige wijze daarvan in alle ziekten bedienen, bij kwade namen noem. Wanneer zij zich als gewetensvolle, godsvruchtige christenen en onpartijdige, eerlijke mannen[19] slechts wilden laten welgevallen om alle omstandigheden nauwkeurig te observeren en te onderzoeken, zouden zij zelf niet anders kunnen oordelen dan dat lieden die dergelijke middelen zuiver uit gewoonte, zonder fundament, slechts op grond van de bij alle kwakzalvers gebruikelijke slordigheden[20] voorschrijven[21] en verordineren, dergelijke, ja, nog ergere karakteriseringen in de hoogste graad verdienen. Ik smaad en laster geen enkele mens (protesteer[22] hiermede voor God en de gehele wereld). Ik maltraiteer geen personalia, val niemands eer aan, en bedoel[23] ook geenszins de verstandige medici alhier die zich in bepaalde gevallen zo nu en dan van het aderlaten, purgeren, klisteren, et cetera, en nog andersoortig geprobeerde middelen bedienen, want dezen zijn reeds op de goede weg dat zij ooit tot betere gedachten zullen komen, doch bedoel diegenen die - hoewel zij alle fouten met hun handen

[17] "cruelle inscription".
[18] "Schröpffen". Verderop in het manucript "Schräpffen" genoemd.
[19] "Biedermänner".
[20] "Schlentrian".
[21] "praescribiren".
[22] "prorestire". Onduidelijk. Wellicht een zetfout.
[23] "verstehe".

betasten en voelen, en dagelijks voor hun ogen zien dat zovele duizenden patiënten naar hun irrationele methode sterven, van wie zij hun leven nog weinig uren voor de dood willen veiligstellen[24] - niettemin op moedwillige en opzettelijke wijze obstinaat, verstokt, verblind en bevooroordeeld[25] volharden, hun vervloekte slordigheden volgen, en alles volgens de tabulatuur ter hand nemen, zuiver en alleen omdat hun grillen- en brillenverkoper, de afgodelijke Galenus, het hun aldus heeft voorgeschreven, en zij het als zonde beschouwen diens geboden te overschrijden. Het zijn die geweldige en door de gehele wereld hooggeachte, hooggeëerde en hooggeroemde titulaire doktoren, die niets anders roepen en schreeuwen dan “ervaring, ervaring”[26]: het heeft zus en zo geholpen, dus moet het ook deze helpen. Noë is door bijzonder beschikking door de ark bij het grote water behouden. Dus hoeven allen die slechts hout in de buurt hebben, niet te verdrinken. Met name echter diegenen, die door hun grote aanzien, hovaardige gebaren en prachtige kleding op de gewone man een dusdanig sterke indruk maken, dat men hun afschuwelijke en nietswaardige pralerijen voor louter evangeliën en heiligdommen houdt, ja, in de inbeelding verkeert als zouden hun dwaze tijdingen en belachelijke oordelen geenszins kunnen dwalen, waardoor het dan geschiedt dat - wanneer een dokter, in betere beginselen dan zij onderwezen[27] en voorzien van een verstandelijke methode, praktiseert en net als zij de patiënten wil visiteren - hij met allerhande beschuldigingen[28], verwondingen[29] en duizenderlei vernederingen achter zijn rug belasterd, beklad, vijandelijk aangegrepen en tot het uiterste vervolgd wordt, zodat zo iemand niet het hart heeft om zich openlijk voor diegene uit te geven wiens leer hij heeft

---

24 “assecuriren”.
25 “praeoccupiret”.
26 “Experientia, Experientia”.
27 Bedoeld zijn dus de waarlijk goede doktoren.
28 “calumnien”.
29 “injurien”.

aangenomen[30] en van welke leer hij in zijn praktijk bevindt dat die klopt, doch verder - onder de wolven terechtgekomen - ook met hen moet huilen. Hierover klaagt een voornaam medicus (ik heb weliswaar nimmer de eer gehad om hem persoonlijk te kennen) in zijn veelgeëerde schrijven, dat hij onlangs aan mij heeft laten toezenden, met de volgende woorden: "*Vidi errores multos, deliria mula, in arte nostra oberrantia, verum enim vero palàm ista profiteri, hactenus non ausus sum; utpotè haerens inter tot Sectae Galenicae barbatos antistites, qui irritati crabrones, me ad internecionem ferè aculeatis suis dicteriis pupugissent, &c.*" Wat ik mijnsdeels ervaar, is velen bekend, aangezien de slechtheid in de wereld, en dus ook bij de medische faculteit, zo groot is, dat men over de waarheid niet gaarne wil horen, aangezien ze aan de eigen interesse zo rechtstreeks tegengesteld is, net alsof een gewetensvolle medicus niet méér op het welzijn van zijn patiënt zou moeten toezien dan dat hij zijn buitel spekt en een florerend leven voert. Het is echter het beste, dat men zich er weinig om bekommert of de fluwelen en beringde grote doktoren van de modder en de rabarber[31] voor iemand gunstig en dienstig zijn of niet. De waarheid moet een redelijk man veel liever zijn, en aangezien ik zulken aan mijn zijde heb, schuw ik niet om de tot nu toe in zwang gegane, verschrikkelijke misbruiken met een vrij gemoed openlijk te bekritiseren[32].

Cartesius, Van Helmont[33], en nu onlangs de onversaagde hervormer dokter Cornelius Bontekoe, hebben met hun voorbeeld wat beters geleerd en het hunne indertijd getrouw gepresteerd. Het valt slechts te beklagen, en wel ten zeerste te beklagen, dat hun vroegtijdige dood verhinderd heeft dat zij

---

[30] Bijvoorbeeld als 'Paracelcist'.
[31] "Grandes Doctorati du senne & de rhabarbe".
[32] "perstringiren".
[33] "Helmontius". Het origineel verlatiniseert de eigennamen. In deze vertaling worden ze op de gebruikelijke wijze weergegeven.

meer konden doen. Mocht God toch willen, dat de in Frankrijk, Engeland, Duitsland en elders hier en daar verborgen rationalisten elkander de hand reiken, en moge Hij hen getrouw helpen om met elkander te werken, opdat onze eeuw[34], als waarin de grond voor een zo hoogst noodzakelijke hervorming gelegd is geworden, ook de vervolmaking daarvan moge zien.

Onze zo geweldige en machtige heren doktoren komen mij met hun fabels net zo voor, als het gewone gepeupel dat, wanneer het over de religie wil redeneren, te zeggen pleegt dat men bij het geloof moet blijven waarbij men gedoopt is. Aldus menen vele verstokte titulaire doktoren ook, dat wanneer dit of dat slechts door hun Griekse en Arabische dromers, Aristoteles, Hippocrates, Galenus, Avicenna, et cetera, gezegd en geleerd wordt, het dan genoeg is, en dat zij slechts daarin mogen berusten. Zo moeten het louter waarheden zijn, en hebben zij het verder niet nodig om navraag te doen[35], na te vorsen, te experimenten, et cetera, zoals ik dat in het voorwoord over 'Het beslissende jaar'[36] met diverse anderen heb aangevoerd. Zouden onze heren titulaire doktoren hun heer zwager, de heer barbier, een dergelijke zekere jaarlijkse rente die hij voor het aderlaten in te nemen heeft, uit handen spelen en verbieden de aderen te openen, dan zou het zwagerschap niet zo goed bewaard blijven, en hij zou hen omgekeerd niet meer aan patiënten willen aanbevelen. Of, zouden zij jegens hun heer vader, de heer apotheker (die zovele duizenden in zijn apotheek en behoorlijk wat in de grote samenstellingen der electuariën[37], siropen, theriac[38], bezoarsteen[39] en nog andere kostbaarheden[40] verwerkt

[34] "Seculum".
[35] "inquiriren".
[36] "Annum Climactericum", waarmee gewoonlijk het 63e levensjaar werd aangeduid, het 'beslissende jaar'. Het is onduidelijk of de auteur een werk met deze titel heeft geschreven.
[37] Een zoet middel dat opgelikt kan worden.
[38] Een soort stroperig water.

heeft) ten nadele hebben nagelaten om de purgeringen, klisteringen, het juleppen, de hartversterkingen, et cetera, voor te schrijven, dan zou dat de goede mannen ruïneren. Daardoor zou de gewinzuchtige heren doktoren een flink gebraad uit hun keuken, of een jaarlijks tribuut aan allerhande specerijen en levenswater[41] ontgaan. Zo zouden zij ook het gebruikelijke nieuwjaarsgeschenk van Hippocrates[42] en het delicate marsepein niet wederom te genieten hebben.

Zo en in die gedaante domineert of prevaleert veelmeer eigen nut en interesse boven het welzijn van de zieken. Zo wordt met het leven en de gezondheid van vele mensen met een bal gespeeld. God trooste echter de arme patiënten die in de handen van dergelijke onbarmhartige tirannen geraken! Ik weet zeer goed, dat ik kwade dank met mijn hervormen en straffen verdien, en de meesten mij liever duizend ongelukken aan de hals wensen, en dat ik ook weinigen tot mijn schrijven zal bekeren. Doch geen autoriteit, geen gunst, noch geschenken zijn mij zo aangenaam, dat ik de waarheid daarom zou verzwijgen. Wie met mij geen vriendschap wil onderhouden, mag het achterwege laten; wie mij in zijn ziekte niet tot zich wil roepen[43] en van mijn raad bedienen, aangezien ik het niet opheb met aderlaten, purgeren, juleppen, et cetera, mag een Galenische soependokter halen en zich immer laten pijnigen en martelen. Ik zal daarover niets spuien, maar hij moge daarentegen ook toezien hoe het hem zal vergaan. Beschuldig, smaad, belaster en vervolg mij, zo vaak en zoveel gij wilt en het u belieft: ik zal desondanks blijven die ik ben. Zolang gij niet ophoudt om uw patiënten te martelen, te pijnigen en te tiran-

---

39 "Lapis Bezoar". Een maag-, darm-, of andere in het lichaam gevormde steen. Werd vroeger als geneesmiddel beschouwd. Er is geen Nederlands equivalent voor.
40 "Praetiosa".
41 "Aqua vita". Verzamelterm voor destillaten, bijvoorbeeld likeuren.
42 Wijn met suiker, kruiden en kaneel.
43 "vociren".

niseren, zolang zal ik niet ophouden, noch moe worden, om de waarheid te zeggen en tegen u te schrijven. God bekere de foutieven en geve alle mensen ogen om te zien. Dat is mijn bedoeling.

Ik zoek niet voor mij doch voor alle men-
sen het beste.
Het ga u goed.

Over het aderlaten.

Het moet waarlijk een goddeloze en tegelijk tirannieke mens zijn geweest, die zich verstout heeft om de aderlatingen voor het eerst in te voeren en de patiënten ervan te overtuigen, dat zij met overvloedig bloed beladen waren, dat noodwendig uit de aderen getapt moest worden, zoals het dan ook in het heidendom zijn oorsprong heeft. Goddeloos moet hij zijn geweest, aangezien hij de alwijze Schepper wilde hervormen en Hem tevens wilde laten zien, dat Hij zijn schepsel met een sap - waarin de zogeheten ziel van het lichaam zit - overvuld heeft (net als wanneer er in een vat meer wijn kan zijn dan nodig is), dat hem slechts tot grote last en belasting strekt. Tiranniek echter, dat hij ondernomen heeft om zijn naaste van een zo hoogst nuttige levensbalsem op een zo moorddadige aard en wijze te beroven, alsof men een mens het ene oog zou mogen uitsteken, aangezien hij met één genoeg en net zoveel kan zien als met twee. Mozes zegt immers, dat God aanzag wat Hij allemaal gemaakt had, en zie, alles was zeer goed. Hij zegt echter niet, dat hij bij de mens te veel bloed geschapen heeft. God de Heer verbood lang geleden aan het volk van Israël het bloed der dieren te eten en te drinken, omdat de ziel in het bloed zit. Daarmede het grote nut ervan aanduidende voor het behoud van het leven, doch niet, hoe de gewone man het naar de letter verstaat, dat de verstandelijke ziel met het bloed verenigd of daarin verborgen ligt. Want wanneer zulks het geval zou zijn, dan zou een deel der ziel, al zou men slechts één ader openen,

tegelijk met het bloed naar buiten moeten gaan, hetgeen evenwel met de waarheid niet overeenkomt.

Het bloed is niet minder nuttig voor het leven dan het water op een watermolen, want net zoals die noodwendig langzaam moet voortgaan of gans stilstaan wanneer hij niet genoeg water heeft, zo moet ook de omloop van het bloed (waaruit ons leven en onze gezondheid van het lichaam bestaan) traag voortgaan en circuleren, wanneer men het vermindert en aftapt. Deze waarheid dient tot weerlegging van het eerste bezwaar dat onze bloeddorstige en tirannieke medici en chirurgen aanvoeren, doordat zij het doen voorkomen alsof

1.[44] Een mens al te veel bloed kan hebben, welke aandoening[45] zij 'overdaad' noemen. Deze dwaling berust echter nergens anders op, dan dat zij menen dat de mens door bloed gevoed wordt. Wanneer men bij hem nu datgene vermindert waarvan hij een overvloed heeft, zou noodwendig een verbetering moeten volgen. Ik beken gaarne, dat dit voor de simpelen enige schijn voor ogen geeft. Het is echter net zo'n redenering als de farao in Egypte gehad heeft, namelijk dat er in zijn rijk te veel volk van Israël was, en dat hij daarom hun jonge kinderen in zee moest werpen en laten verdrinken. Mij verwondert het, dat zulke lieden hun hoeden niet groter laten maken dan hun hoofd is, of de voeten niet rondom laten besnijden omdat hun schoenen te nauw zijn. Of hun geld met de thebaanse filosofen niet in zee werpen omdat het hun aanleiding geeft tot allerlei bandeloosheid. Doch ik moet nog antwoorden (net zoals het voortaan door alle verstandige medici wordt aangenomen), dat het niet klopt dat de mens door bloed gevoed wordt, aangezien er niets is dat ons beter voedt dan een goed samengesteld sap[46]. Want wanneer wij uit bloed onze voeding zouden hebben, zouden wij altijd bloed zweten. Ik vraag echter deze heren hoe

[44] De nummering wordt onduidelijk, en wordt verderop slechts vervolgd met "4.".
[45] "affectum".
[46] "chylus".

zij kunnen weten, dat er bij een mens een overdaad[47] of volbloedigheid is. Zeggen zij, dat de vettigheid, de levendige rode kleur en de met bloed volgepropte aderen het te kennen geven, hetgeen zij gemeenlijk voorwenden, dan is het waarlijk een fraai antwoord, en net zo goed beredeneerd als wanneer ik over gerookt vlees zou oordelen dat de rode kleur ervan wel door een overdaad moet komen, niet wetende dat het zout of de zoute deeltjes[48] een oorzaak van de roodheid zijn; of wanneer ik zou oordelen dat de snelle en vaak herhaalde beweging en circulatie van ons sap zonder twijfel de roodheid teweegbrengt! En net zo, dat de *epidermis*, ofwel de opperhuid van de wangen, van de armen en handen, et cetera, bij diverse mensen met meer adertjes, die men capillaire vaten noemt, doorweven kan zijn, die dan door de zachte huid heen schijnen en een rode kleur afgeven. Zo kan men ook niet uit de vettigheid een overdaad concluderen, aangezien de ervaring leert, dat magere lieden dikwijls meer bloed in zich hebben dan vette. En de volgepropte aderen die onze medici de overdaad van de vaten[49] noemen, geven zulks nog minder te kennen, aangezien ze niet alleen door bloed, doch ook door andere daarin vervatte sappen, bijvoorbeeld het speeksel, het sap van de maagklieren, het sap van de alvleesklier[50], de gal, de lymfen, het sap van de zenuwen[51] en nog andere, aangevuld worden en men daarom niet met zekerheid kan weten welke onder deze de aderen het meeste vullen. Zo tonen ook de curieuze experimenten van Anton Leeuwenhoeck die door zijn accurate microscopen ons bloed bij nauwkeurige observatie niet anders bevindt te zijn, dan kleine in een kristallen vloeistof zwemmende rode

[47] "plethora".
[48] "particulae salinae".
[49] "plethoram as vasa".
[50] "Succus pancreaticus". Een verzamelnaam voor de uitscheidingen daarvan.
[51] "Succus nerveus".

bolletjes[52] of kogeltjes; en dat niet alleen met het bloed nog andere sappen circuleren, doch ook, dat deze de andere qua hoeveelheid verre overtreffen. Bovendien is het absurd om een overdaad van de vaten vast te stellen[53], wanneer men met de curieuze heiligen[54] afweegt hoevele van de sappen door de stoelgang, de urine, het zweet en door de onmerkbare[55] transpiratie verdwijnt, en hoe weinig daarentegen daarvan naar het bloed toevloeit. Men zou weer van repliek kunnen dienen en er tegen in brengen, dat wanneer er geen overdaad in het bloed en de aderen zou zijn, het overbodige bloed niet op diverse plekken uit het lichaam zou uitbreken, zoals bij de tepels der borsten, in de ooghoeken, ja, zelfs door de poriën en zweetgaatjes der huid, et cetera, zoals men er vele voorbeelden van heeft bij de vrouwspersonen bij wie de maandelijkse bloem niet wil bloeien.[56] Ik antwoord, dat zulks nog steeds niet een overvloed van het bloed in de aderen aanwijst, doch veelmeer dat het bloed met zeer scherpe en bijtende[57] deeltjes aangevuld is, die op de vaten inknagen[58]. Aangezien hier en daar enkele kooplieden in een stad bankroet spelen, enkele soldaten stelen en roven, zo moeten allen het doen, en waar iets gestolen wordt, daar doen de soldaten het. Klopt dat? Een overdaad aan leven[59] is nog veel dwazer. Laat ons thans echter verdergaan en bezien waarom, tot welk doel en bij welke gelegenheden onze bloeddorstige doktoren de aderen openen. Wij bevinden dan, dat zij het 2) doen, wanneer (naar hun foutieve mening) het

---

[52] “globuli”.
[53] “statuiren”.
[54] “Sanctorio”. De auteur zal de antieke geneesheren bedoelen.
[55] “insensibile”.
[56] De auteur duidt met het laatste kennelijk niet op alle door hem zojuist genoemde voorbeelden.
[57] “corrosivischen particulis”.
[58] “vasa corrodiren”.
[59] “Plethora ad vires”.

bloed te sterk gist[60] of fermenteert, zoals zij menen dat het bij alle koortsen geschiedt. Wie ziet echter niet, dat dit een verschrikkelijke verblinding en een ten zeerste te betreuren vooroordeel is? Want hoe kan toch steeds (wanneer men het precies beschouwt[61] en vergelijkt met een gewone gisting die bij de bakkers en brouwers geschiedt) een fermentatie in onze aderen ontstaan? Zouden ze dan niet moeten barsten?

Een gisting is 1) een zichtbare uiting of beweging van vele met elkander strijdende deeltjes. Deze wordt 2) gemeenlijk dusdanig vermeerdert, dat men een geruis als bij een kooksel met opwerpende dampen, schuim en blazen gewaarwordt, waarop een neerslag ofwel *praecipitation* van enige onzuiverheid volgt. 3) Wordt hierbij een zwelling en uitzetting geobserveerd, waardoor de vochtigheden dermate in de hoogte worden gestuwd dat ze soms uit de vaten vliegen, of veroorzaken dat deze barsten. Zo wordt ook de gistende materie gaterig en vol ogen, zoals men zegt. 4) Ontstaat aldaar een verandering naar een zuurachtige smaak. 5) Wanneer de fermentatie lang duurt, ontstaat een algehele zurigheid, en 6) een onmogelijkheid om datgene wederom tot gisting te brengen wat eenmaal volkomen uitgegist is.

Nu zijn voor zulk een fermentatie de volgende attributen[62] vereist, namelijk 1) dat er een genoegzame hoeveelheid van de vochtigheid is. 2) Dat deze stilstaat. 3) Dat het vat waarin de vochtigheid moet fermenteren, niet vol is en zo nog blijft. 4) Dat het niet te koud, noch te warm of te vet is. 5) Dat de lucht een vrije toegang heeft. 6) Dat deze lucht niet te koud is, en 7) dat men gist of zuurdesem erbij doet. Waar worden nu deze attributen der gisting in ons bloed en aderen gevonden? Staat het bloed stil? Zijn de aderen niet altijd vol? Kan er enige lucht van buiten bij komen? Is ons bloed niet altijd net zo warm als

---

[60] “gähret”.
[61] “consideriret”.
[62] “requisita”.

alle andere gistende vochtigheden?[63] En tot slot: waar is het gist[64] waarmede men het bloed doet gisten? Vindt er nu geen gisting in plaats, waartoe heeft dan de aderlating nut, die onze heren doktoren invoeren[65] met het doel dat de aderen niet gaan barsten, net zoals de brouwers een gistend en verse gebrouwen bier dat in een afgesloten ton zit, om die reden lucht moeten geven, opdat het niet uit elkander springt. Ja, zeggen zij - wanneer zij een ader openen en zien dat het bloed in de aftap in de opvangschaal schuimt -, zie dan of er soms geen gisting in het bloed is? Doch, gij afschuwelijke idioot, merkt gij niet dat zulk schuim door de kleine opening - en doordat men de schaal waarin men het bloed opvangt, op een afstand houdt - ontstaat? Houd hem dicht bij de opening en maak een groter gat in de ader, dan weet ik gewis dat ge geen schuim gewaar zult worden. Schenk wijn uit een kan met een nauwe tuit in het glas, hef de kan rustig omhoog en laat de wijn dun in het glas lopen. Dan zal die in het glas parels en een beweging vertonen. Is er ook een gisting van de wijn in het glas wanneer de gemengde delen heen en weer worden bewogen? Zij[66] gaan echter voort en brengen hiertegenin, dat wanneer er geen gisting in het bloed zou zijn, het bloed ook niet met zulk een straal uit de ader zou kunnen spuiten, zoals men bij een aderlating gewaarwordt. Een fraaie tegenwerping! Net als wanneer ik van iemand die zijn water uitwerpt, zou willen oordelen dat er een gisting in zijn blaas moet zijn, aangezien de urine stralend naar buiten spuit, zonder dat ik de mechanische wetten in de dierlijke huis-

[63] De auteur wil in deze opsomming laten zien dat ons bloed niet voldoet aan de vereisten tot gisting, maar in het laatste punt, over de warmte, maakt hij een onduidelijke verwijzing naar de warmte ‘net als alle andere gistende vochtigheden’. Als het bloed niet kan gisten, zou het juist niet net zo warm moeten zijn als andere gistende vochtigheden.

[64] “Geste”.

[65] “instituiren”.

[66] Lees: de artsen.

houding[67] verstond, noch begreep dat de straal van het bloed bij de aderlating door de samentrekking van het hart uit de arteriën en aderen stamt. Ook nadat iemand de arm uitstrekt of krombuigt, de hand open- en dichtdoet, hoest, of de adem inhoudt. Tot slot zou men kunnen stellen, dat wanneer er geen gisting in het bloed zou zijn, het niet zo nu en dan op ongewone plekken zou uitbreken. Welke tegenwerping bij de overdaad van de vaten reeds beantwoord is. Opdat men echter niet mocht menen dat ik slechts naast nog enkele nieuwkomers[68] over de gisting in het bloed disputeer, zo gelieve men slechts de voortreffelijke Engelsen als de heren Boyle, Ent[69], Charleton en nog anderen erop na te slaan, bij wie men onoverwinnelijke argumenten vindt om de genoemde gisting niet toe te geven, zoals dan met name de laatstgenoemde nog in zijn recentste traktaat '*De Catameniis & Uteri rheumatisino*[70]' fraaie bewijzen daarvoor aan den dag legt, aangezien hij onder andere de onmogelijkheid aanvoert van zulk een gisting in de kleine, afgesloten en met bloed opgevulde buisjes zoals de aderen dat zijn, aangezien aldaar geen uitzetting van de met elkander strijdende deeltjes (die bij iedere gisting noodwendig vereist wordt) kan geschieden. Want, zegt, hij, wanneer ge een klein glazen buisje met enige druppels water, kwikzilver en rode wijn vult, en er tegelijk wat lucht bij binnenlaat, dan zult ge - al schudt ge het nog zo veel door elkander - niet de geringste beweging als bij een gewone gisting geschiedt, gewaarworden.

De derde intentie waarom onze tirannen de aderen openen, is, het in hun verbrande brein verzonnen brandende bloed te koe-

---

[67] "leges mechanicas in Oeconomia animali".

[68] "neotericis".

[69] "Entium". Kennelijke accusativus van Georg Ent, ofwel Georgius Entius, 1604-1689, Engels wetenschapper. Bedoeld zal zijn, diens 'Apologia pro circulatione sanguinis' (Verdediging van de bloedsomloop), 1641.

[70] 'Over de ontstekingen betreffende de menstruatie en de baarmoeder'.

len. Zulk een brand ontspringt aan hun foutieve en verkeerde gisting. Aangezien die evenwel om de door ons thans aangevoerde redenen niet gevonden wordt, is er ook geen koeling nodig. Gesteld evenwel, dat zulk een brand in het bloed nodig zou zijn[71], zou die dan door een aderlating worden geblust? Dit komt mij net zo gerijmd voor, als wanneer ik uit een pot met kokend water iets naar buiten zou gieten, en dan zou beweren dat ik die daarmede gekoeld had. Of wanneer ik van een groot vuur wat brandends en kolen wegneem en zou zeggen, dat het vuur nu uitgeblust was[72], of uit een ton die vol zuur bier is, enkele bekers zou aftappen en dan zeggen dat het overige bier zoet wordt. Wanneer deze goede lieden wisten waar de hitte vandaan kwam die door onze ziel als iets slechts wordt ervaren, dan zouden zij andere middelen gebruiken. Men leze de grote Van Helmont, bij wie men in de Duitse folio-editie in het 1e Boek de verschrikkelijke dwaling, namelijk het bloed door aderlaten te koelen, met onweerlegbare argumenten bestraft zal vinden.

4. Worden de aderlatingen door onze voortreffelijke heren deskundigen uitgevoerd, om het onzuivere bloed daardoor te zuiveren. Ik kan mij er echter niet genoegzaam over verwonderen, hoe zovele verstandige lieden zulke dwaze en onmogelijke ideeën in hun zieke brein kunnen vormgeven. Hoe komt men aan de kennis dat er onzuiver bloed bij het zuivere zit? Doch men zegge mij slechts, hoe deze onzuiverheid samengesteld is; of ze wit, zwart, geel, groen enzovoort is. Tenzij zij de scherpe, zoute, ruwe deeltjes[73] en dergelijke onzuiver willen noemen. Want wanneer zij verder nog een troep of smeer in het bloed zouden willen fingeren (zoals dan sommigen een hoop

[71] Vermoedelijk is bedoeld: ‘als wij die al aanwezig moeten achten’.
[72] De tekst is onduidelijk: “das Feuer wolte, dat Feuer wäre”.
[73] “particulas acres, salsas, acidas”. Vertaling onzeker. De begrippen ‘acres’ en ‘acidas’ betekenen ook zowel zuur, als bitter, scherp.

dingen over onzuiverheden en bezinksel in de massa bloed[74] bij elkaar kletsen), en ze door een aderlating willen afvoeren en vervangen, zou zulks niet een gans tegengesteld effect aantrekken, en zo eindigen als wanneer ik uit een vat het goede en heldere bier zou aftappen en het bezinksel op de bodem liet liggen, of men zou een fabelachtig ontsteld bloedmengsel[75] vaststellen, en op grond daarvan het goede met het slechte tegelijk naar buiten willen laten. Enkele soldaten onder de compagnie zijn loze vogels. Daarom moet men een afdeling opstellen met slechten en goeden onder elkander, dan zal alles goed komen en weten alle slechten weg te komen. Goed geholpen! Of dit nu een redelijke methode om te helpen[76] is, onderwerp ik aan alle rechtschapen medische beoordelaren[77]. Gesteld evenwel, dat onze dappere aderlaters onder de onzuiverheid van het bloed de zich daarin bevindende scherpe, zoute, scherpe deeltjes, et cetera verstonden, hoe zouden die dan zodanig afgevoerd kunnen worden, dat de andere, voor het bloed nuttig deeltjes, zoals de sappen, galachtigen[78], et cetera, en de vluchtigen[79] en loogzouten[80] achter kunnen blijven? Kan een wijnlater soms zijn (zogenoemde) versneden wijnen (als wanneer hij bijvoorbeeld alicantewijn met rijnwijn vermengt) elk wederom afzonderlijk aftappen? Sommige chirurgen laten zich er weliswaar op voorstaan, dat wanneer zij van plan zijn om de vettiger deeltjes[81] of een dik bloed af te voren, zij slechts een groot gat in de ader slaan. Doch zouden zij de fijnere

---

[74] “impuritatibus und faeculentiis in massa sanguinea”.
[75] “chimaericam pertubatam Sanguinis mixtionem”.
[76] “rationalis methodus medendi”.
[77] “Medicorum judiciis”.
[78] “chylosae, biliosae”. ‘Biliosae’ is onbekend, vertaling onzeker. Mogelijk afgeleid van ‘bilis’: ‘gal’.
[79] “volatiles”.
[80] “alcalinae”.
[81] “particulas crassiores”.

deeltjes[82] en het dunste naar buiten laten, dan konden zij hun doel bereiken wanneer zij een kleine opening maken. Deze fantastisch inbeelding echter, is door de geleerde Bayle prima afgewezen[83], die de onmogelijkheid daarvan tot genoegen tegenwerpt[84], aangezien men niet kon verhinderen dat men een groot of klein gat maakte opdat het ene niet met het andere verdween. Zo strijdt zulks ook tegen de ware beginselen. Wanneer men bovendien meteen de vette deeltjes zonder gevaar en met nut voor de patiënt naar buiten kon leiden, dan zou het toch ten aanzien van het subtielere bloed als een zo hoogst nuttig levensbalsem gans moorddadig gedaan zijn. De mens heeft suizen en bruisen in zijn oren, dus moet men hem een oor afsnijden, het gat dichtstoppen; dan zal hij meteen niet meer horen. Een geweldig middel voor zieke mensen!

De 5e indicatie van onze wakkere heren deskundigen is - naar zij zich inbeelden - deze, dat zij door de aderlating het bloed van de ene plek naar de andere kunnen aftappen[85] of wegplukken[86]. Wanneer zij bijvoorbeeld zien dat iemand last heeft van[87] rode ogen of een oogontsteking[88], verordineren zij meteen de voorhoofdsader te openen, om vervolgens naar hun mening het bloed van de ogen naar het voorhoofd te leiden en het *affluxum*, ofwel de toevloed te verhinderen. Of wanneer iemand een neusbloeding heeft, laat men hem gelijkmatig een ader in de armen openen om het bloed een omleiding[89] te geven, opdat het zijn mars van de neus naar de armen moge nemen. Ik acht het de moeite niet waard om zulk een schandelijke en

[82] “particulas tenuiores”.
[83] “refutiret”.
[84] “remonstriret”.
[85] “deriviren”.
[86] “revelliren”.
[87] “incommodiret ist”.
[88] “ophthalmia”.
[89] “diversion”.

waarlijk moedwillige blindheid af te wijzen[90], die strijdig is met de bij allen redelijke medici reeds aangenomen en bekende *sanguinis ciculationem,* ofwel bloedsbeweging, aangezien de arteriën en niet de aderen het bloed naar de ledematen voeren, en deze evenwel het wederom naar het hart terug laten vloeien. Is het bovendien niet geheel belachelijk geredeneerd, dat - aangezien alle aderen en arteriën op elk moment en op alle plekken in het lichaam met bloed gevuld zijn en het onophoudelijk daarin circuleert - er dan nimmer een plek in de aderen en arteriën zonder bloed wordt aangetroffen, en dat men de toevloed van de ene plek weg, en naar een andere wil toeleiden?[91] Doch gesteld dat men zulks zou kunnen presteren, waarom dan het bloed naar buiten gevoerd? Waarom niet liever de ruwe en scherpe deeltjes, de zouten en dergelijke met nuttige medicamenten gecorrigeerd, waardoor de obstructies en stollingen[92] der vaten opgelost[93] worden en de natuurlijke circulatie wederom teweeg wordt gebracht? Dit heeft de beroemde dokter Ettmüller[94] in zijn '*Medico theor. & prax. instr.*' goed geobserveerd, waar hij bij *Cap. 4. de pleth. dim. p.m. 109, § 5* zegt: "*Et posito, irruere sanguinem in partem ex quacunque causa, nisi hanc causam removeas, non corriges cum motum, licet vel centum venas in alio loco pertundas.*" Dat wil zeggen: Gesteld echter dat het bloed zijn koers ten dele herneemt, door welke oorzaak dan ook, dan zult ge, in zoverre gij deze oorzaak niet wegneemt, een zodanig loop onmogelijk corrigeren, al zoudt ge ook honderd aderen op een andere plek willen openen. Zodat alle gruwelijkheden, afwijkingen, verstoringen en afstotelijkheden[95], en wat er nog meer aan dergelijke dromen zijn,

---

[90] "refutiren".
[91] De redenering loopt niet vlekkeloos.
[92] "coagulationes vasorum".
[93] "dissolviret".
[94] "D. Etmüller". Vermoedelijk betreft het Michael Ernst Ettmüller, 1673-1732.
[95] "revulsiones, derivationes, interceptiones & repulsiones".

vanuit een rationele praktijk verbannen moeten worden. Wanneer onze bloedvergieters het met hun verdediging niet langer kunnen volhouden, zeggen zij, dat de aderen daarom voor een zesde deel worden geopend, opdat men uit de kleur van het bloed een oordeel kan vellen over het temperament[96] van de patiënten. Is het dan groen of geel, dan stamt het van de groene of gele gal. Is het zwart, dan wordt dat veroorzaakt door de zwarte gal ofwel *melancholia*. Is het tenslotte wit, dan ontstaat het door het slijm[97]. Toehoorders, wilt gij niet uitroepen[98]: "O, gij blinde wereld, o, voortreffelijke redenaties!"? Wanneer gij, waarlijk vergalde medici, u in betere en waarachtiger beginselen had geoefend en een ware geneeskunde[99] had gelezen, dan zoudt ge niet zo dwaas redeneren. Weet gij niet, dat de kleuren niets anders zijn dan allerlei modificaties van het licht der zonnestralen die, op dit of dat voorwerp vallend, daarvandaan weer reflecteren naar onze ogen, doch geenszins in die voorwerpen zelf te vinden zijn? Of, om het nog anders te zeggen, dat de hemelbolletjes van het tweede element[100] gemakkelijk of moeilijk door de voorwerpen en daarvandaan wederom met een rechte of kromme lijn in onze optische buis[101] binnendringen, of zelfs in de voorwerpen zelf verstikt worden, zodat ze ons wit, zwart, et cetera, zullen lijken? Wilt gij mij niet geloven, ga dan heen, neem een glas vol water of wijn, zet het op een wit papier en laat de zonnestralen

---

[96] De auteur verwijst hier naar Hippocrates, Grieks arts, ca. 470 - ca. 410 v. Chr. Deze deelde de mens in naar temperamentstypen, verbonden met de lichaamssappen. Deze zouden leiden tot vier menselijke basistypen qua persoonlijkheidskenmerken, waarin onderscheid werd gemaakt in cholerische, flegmatische, sanguïnische en melancholische mensen.
[97] "Pituita".
[98] "Vultis exclamationes auditores?"
[99] "Physicam".
[100] "Globuli coelestes secundi elementi". Onduidelijk.
[101] "tubulos opticos".

daardoorheen op het papier schijnen. Dan zult gij daarop allerhande kleuren, geel, rood, groen, blauw, enzovoorts, gewaarworden. Mocht gij nu de euvele moed hebben om te zeggen dat zulke kleuren in het papier zijn? Terwijl ge er toch van verzekerd zijt, dat het u vooraf slechts als wit werd voorgezet. Bovendien ligt er zeer veel deels aan het gestel van ons eigen lichaam, deels aan de situatie van de ons toeschijnende kwesties, en of ze hetzij horizontaal of loodrecht ten opzichte van ons gezicht zijn. Zo kan bijvoorbeeld een duif, wanneer hij zijn hals uitstrekt, ons toeschijnen alsof hij met bonte veren aan de nek gesierd is. Wanneer hij die echter zodanig kromt of de huid samentrekt dat de veren niet meer liggen, doch rechtop staan, zullen ze ons een donkere of zwarte kleur voorzetten. Doch hoe weet ge of datgene wat gij in het bloed buiten het lichaam groen meent te zijn, of geel of zwart, uit de gal, het slijm, et cetera, stamt? Of dat het ene vanuit de groene, en het andere uit de zwarte gal ontstaat? Wanneer ge de chemie, die gij, bevooroordeelde zwetsers, zozeer veracht, zoudt beheersen, dan zoudt ge weten wat het samengaan[102] van de zuren met de loogzouten, de mengsels van de zoute, waterige, olieachtige, et cetera, deeltjes en de diverse in het werk voorvallende dure chemicaliën[103] voor een mutatie kunnen veroorzaken. Dan zoudt ge zien hoe de hertshoorn wanneer hij in een afgesloten retort verbrand wordt, zwart; doch daarentegen wanneer hij in open vuur verbrand[104] wordt, wit schijnt. En ook, hoe het auripigment[105] en het roet een groene mixtuur veroorzaken; hoe de purperkleurige violensiroop door geest van zwavel[106] rood, doch door de olie van tartar[107] groen wordt, en

[102] "conjunction".
[103] "enchyrises chemicae".
[104] "calciniret".
[105] Een mineraal.
[106] "spir. Vitrioli".
[107] "oleo Tartari". Tartar is een plaque-achtige stof, waarover in veel oude werken wordt gesproken. Kan uit vele verbindingen bestaan.

dergelijke meer. Ja, zoudt gij maar een schilder of schildersjongen zijn, en had ge de kleuren zien mengen, dan zoudt ge anders oordelen. Om er maar van te zwijgen, dat de lucht het uit de ader gelaten bloed, ook nadat men het in een diep of vlak schaaltje opvangt, een merkwaardige verandering kan geven, aangezien men in het geheel niet zo moet argumenteren dat het bloed mij een zus en zo kleur buiten de aderen voorstelt, en het dus van binnen van dezelfde gedaante moet zijn. Ziet een dood menselijk lichaam er net zo uit als een levend? Of als een verwelkte roos, namelijk zoals toen hij nog bloeide? Wanneer ge uit de schone praktijk geen betere diagnostische tekenen[108] hebt van het zogenaamde temperament van uw patiënten, wie zou zich dan aan uw onbezonnen methode willen toevertrouwen? Ten slotte en ten achtste[109] geven onze tirannen nog een prachtige reden waarom zij de aderlatingen ver-

wol deiner unbeſonnener methode anvertrauen
wollen ? Endlich und fürs 8te/ ſo geben unſere
Tyrannen noch eine herrliche Urſache / war-
umb ſie die Aderlaſſe ordiniren / nemlich umb

ordineren, namelijk om het bloed vetter of dikker te maken. God weet, dat ik schrik, sidder en beef wegens deze gruwelijke woorden, want alhier gaat het om klaarblijkelijke moord. O, gij tirannen en bloedvergieters, is dat niet net zoveel als wanneer ik een dodelijk verwonde volledig de keel afsnijd? Heet dat naar de oude axioma’s *citò, tutò, & jucundè curare*. Dat wil zeggen: gezwind, zeker en aangenaam genezen? Dat kan wel een ware vervloekte methode en een gezwind en zeker vermoorden genoemd worden, en - zoals gene zegt: “*Medicos esse tacitos sicarios*”, ofwel: De medici waren heimelijke moordenaars - hoe zult gij in de toekomst voor Christus’ rechtersstoel kunnen staan, wanneer zovelen van de door u vermoorde patiënten u

[108] “signa diagnostica”.
[109] “fürs 8te”. Onduidelijk. De ‘8’ zou op een afkorting kunnen duiden.

voor straf[110] zullen aanklagen, omdat gij hen op zo onbezonnen en schaamteloze wijze om het leven en de gezondheid hebt gebracht? Ik weet gewis, dat uw geweten, dat thans met een zo gevaarlijke lethargie behept is, dan wel zal ontwaken en monter worden. Ik smeek, zeg mij toch eens, bij wat voor een aandoening of ziekte men het bloed vetter en dikker moet maken? Meestendeels immers stammen de ziekten af van zurigheid en dientengevolge van een dik, lijmachtig en gestold bloed, als waardoor de zo nuttige omloop ervan verhinderd wordt? Treed naar voren en wijs mij op één ding, namelijk wat de ziekte is waarin het bloed dermate dun is, dat men om die reden deze indicatie (namelijk, om het door een aderlating vetter te maken) ter hand zou moeten nemen.

Weliswaar heeft de verder zeer beroemde Hollandse professor Sylvius het erop gehouden, dat de pest bestaat uit een vluchtig loogzoutig zuur en om die reden ons bloed dun maakt. Hoezeer heeft hij hierin echter gedwaald, aangezien de zijnen en hijzelf, ja, zovele van zijn leerlingen[111], hun leven hierdoor vroegtijdig moeten verspelen, omdat zij aan de foutieve mening geloof hebben gehecht, hetgeen zovele brave deskundigen tot genoegen gedemonstreerd hebben, aangezien één van beide waar moet zijn, namelijk dat Sylvius zich in zijn definitie vergist heeft, of dat hij zijn patiënten heeft genezen door een methode die gans tegengesteld was aan zijn hypothese, doordat hij zovele warme[112] en vluchtige middelen, waaronder zijn vluchtige zoutolie[113], zijn suikerwater[114], zijn *diascordium*[115], et

[110] “peinlich”.
[111] “discipulorum”.
[112] “calida”.
[113] “sal volatile oleosum”.
[114] “Aqua Theriacalis simplex”. Een soort stroperig suikerwater.
[115] Ofwel ‘teucrium’, ‘water-germander’. Een opiaat-achtige. De naam kan ontleend zijn aan Pedanius Dioscorides, arts, botanist, 40-90. Auteur van een farmacopee die talloze eeuwen toonaangevend was. Het wordt ook wel een ‘electurarium’ genoemd.

cetera, gebruikte. Doch aangezien de fortuinlijke kuren daarmede bij velen bewezen dat hij zich zo nu en dan van goede middelen bediende, dan is het eerste buiten alle twijfel foutief (namelijk dat bij de pest ons bloed dun is) en zal ik zulks, wanneer ik over de pest mijn gedachten aan de wereld zal openbaren, met genoegzame redeneringen aan den dag geven. Lees de werken van de brave Hollandse deskundigen Van Helmont, Bontekoe, Overkamp, Muys en nog anderen. Onderzoek ze met verstand en zie welke geweldige kuren zij met hun welbedachtzame en rationele methode hebben uitgevoerd, en hoe daarentegen uw arme patiënten zo jammerlijk gemarteld zijn geworden en zich zovele jaren lang met hun ziekelijke aandoeningen[116] (waarmede gij u geen raad wist) op ellendige wijze moesten voortslepen. Gij waarlijk verstokte en bevooroordeelde zwetsers gaat met uw moorddadige methode steeds maar voort, hebt nog steeds geen erbarmen met uw miserabele patiënten, laat u geenszins onderwijzen, doch volgt uw voorgangers en leraren[117] na, die u zulke fraaie axioma's geleerd hebben, doch ontvangt echter ooit ook uw welverdiende loon daarvoor. Ik dank God, dat hij mij de ogen heeft geopend, de schandelijk vooroordelen uit mijn gemoed opgeruimd, en de genade betoond dat ik de aan mijn kuur toevertrouwde patiënten op een korte, zekere, aangename en gewetensvolle aard en wijze kan genezen. Ja, ik dank God, dat Hij ook in andere oorden ijverige deskundigen uit de diepe slaap der onwetendheid en vooringenomenheid wekt en naar het licht der waarheid voert, zoals onder anderen de beroemde Hollander D. Blanchard overkomen is, hetgeen hij zelf in zijn '*Idea nova Praxeos Medicae*', p.m. 37, § 66 bekent. "*Ipse olim ab errantibus praecentoribus ita edoctus, talia sensi, nunc autem jugo humeris abjecto, meique Iuris factus, meliora video proboque, deteriora detestor.*" Dat wil zeggen: Aangezien ik hierover door mijn dwalende leraren niet anders onderwezen

[116] "affectibus morbosis".
[117] "Praeceptores".

ben geworden, zo ben ik ook van zulk een mening geweest (namelijk dat men door aderlaten, purgeren, klisteren, juleppen, et cetera, zou kunnen genezen). Doch nadat ik thans dat juk van mijn schouders heb geworpen en mijzelf in de macht heb, zo zie en ervaar ik veel betere dingen en mijd wat slecht en schadelijk is.

Opdat ik u, bloedvergieters, echter nog meer overtuig, zo vraag ik u allen of een redelijk en gewetensvol medicus niet het vaste plan moet hebben om de krachten van zijn patiënten zoveel mogelijk te behouden. Hoe wordt nu dit axioma bij uw aderlatingen en bloedvergieten in acht genomen? Moet gij niet zelf bekennen, dat ge gans tegenstrijdige dingen doet? Dat gij veelmeer uw patiënten de krachten beneemt en ze incapabel maakt om hun ziekten te weerstaan en de verordineerde medicamenten te gebruiken? Ja, zijn niet sommigen onder u zo brutaal en stoutmoedig, dat zij bij bepaalde aandoeningen voorschrijven dat men de patiënt het bloed net zolang uit de ader laat tot hij daardoor in onmacht valt, hetgeen vroeger de medici als een zekere proef en kenmerk van een genoegzame bloedlating hebben vastgesteld? Als zodanig heeft zich ooit dokter Kunrath, de lijfarts van wijlen uw koninklijke majesteit te Polen, Uladislai IV, op vermetele en onbezonnen wijze verstout om de machtige potentaat bij een voetaandoening[118] het bloed uit de ader te laten. Hoe komt het, dat uw herstelde[119], of veelmeer de aan uw moorddadige methode ontsnapte patiënten zolang als zij leven een bleke of gele teint behouden? Hoe komt het, dat zij zovele maanden en jaren lang onmachten en zwakheden met zich meeslepen? Hoe komt het, dat zij zo gemakkelijk in andere onpasselijke ziekten als waterzucht, tuberculose, geelzucht en dergelijke vervallen?

Wat moet ik echter verder over de *arteriotomia,* ofwel slagadersnede zeggen, waarbij men lang geleden bij hoofdpijn. kiespijn, et cetera, de kleine en zachte arteriën achter de oren en

[118] “affectu podagrico”.
[119] “reconvalescirte”.

in de slapen doormidden heeft gesneden, hetgeen ook nog heden ten dage bij diverse deskundigen in gebruik is. Waarlijk een echt moorddadige kuur die niet zonder het grootste gevaar toegepast kan worden, aangezien men zich een dodelijke *haemorrhagiae* ofwel bloedvloed moet bezorgen, die niet gemakkelijk gestild kan worden (waarvan men vele voorbeelden heeft).

Laat ons echter zien, bij welke ziekten onze bloedvergieters de aderlating verordineren, en of men niet zonder deze de patiënten zou kunnen genezen. Wij bevinden, dat zij het 1) doen bij alle uitdovende[120] koortsen, doch het daarentegen verbieden bij de pest, minieme onderhuidse bloeduitstortingen[121], kinderpokken, mazelen en de zogenaamde verhitte ziekten. Is nu de aderlating in de bovengenoemde gevallen[122] (die de grootste koortsen van alle zijn) zo dodelijk en gevaarlijk, waarom dan niet ook bij de uitdovende koortsen, 2) die van een geringere graad zijn dan de andere. Werpt men echter tegen, dat het zowel geschiedt om het verhitte bloed te koelen, alsook om de ophanden zijnde fermentatie te verminderen, dan heb ik zulks niet alleen reeds hierboven tot genoegen beantwoord - daar ik aangetoond heb dat noch een dergelijke hitte, noch gisting (zoals men zich foutievelijk inbeeldt en die enige koeling nodig zouden hebben) in het bloed gevonden wordt, - doch zal het ook nog met meer dingen bij het juleppen aanvatten[123].

Ik zeg dan met zovele redenerende deskundigen, dat het niet alleen onnodig is om bij koortsen de aderen te openen, doch ook hoogst gevaarlijk en tiranniek gedaan wordt, en verzeker bij mijn geweten dat een patiënt bij wie de aderen niet geopend zijn geworden, veel eerder en met betere bestendigheid van koorts genezen kan worden dan een ander die zich van het

---

[120] “abgehenden”. Vertaling onzeker, heeft vele betekenissen, waaronder ‘afwijken’.

[121] “Petechien”.

[122] “Casibus”.

[123] “vernehmen”.

aderlaten bedient, net zoals ik veelvuldig in de praktijk ervaren heb, terwijl dan zulks gemeenlijk de vervloekte mode van de huidige dag is, dat - voordat men ook de medicus geconsulteerd heeft - men zich de aderen bij koortsen laat openen. En deze grote onoordeelkundige fout[124] wordt niet alleen door de bij iedereen zo hoog geachte medici, doch ook door alle laat-dunkende baardscheerders, doch door geen enkele recht-schapen chirurg (die het zonder instemming[125] van een zeer ervaren medicus niet lichtvaardig zal doen) begaan. Opdat men zich er echter des te meer van kan verzekeren dat bij alle koortsen het bloed dik is, en derhalve de aderlatingen schadelijk zijn, zo hebben onderscheidene, voorname deskundigen een experiment ingesteld en het bloed van een koortsveroorzaker[126] in een retort gedaan en gedestilleerd, waarop zij daarin veel minder vluchtig zout dan in een gelijkmatige hoeveelheid bloed van een gezond mens gevonden hebben. Een onbetwijfelbaar kenteken dat het bloed bij de koortsen niet dun, doch dik is. Zo vertellen ons ook Riolanus, Fernelius en nog anderen, hoe zij in de aderen en arteriën van de aan koorts gestorven mensen, die zij in de lengte hebben opengesneden, het bloed gans gestold hebben aangetroffen en het net als een lange pijp daaruit konden wegnemen.

Ga toch opmerken, gij verblinde aderlaters, hoe het komt dat zo vele duizenden met koorts belaste mensen door u niet genezen konden worden, en daarentegen vele deskundigen naast mij zich erop konden beroemen dat zij alle koortsen - ze mogen zijn hoe ze willen - zonder enig openen van de aderen op een gemakkelijke, korte, veilige, aangename en bestendige wijze genezen.

---

124 “faute promiscuè”.
125 “consens”.
126 “Febricanten”.

2. Verordineren zij de aderlatingen bij een keelontsteking[127], en wel niet alleen aan de armen, doch ook onder de tong, in *venis raninis*[128], om daardoor naar hun mening de toevloed van het bloed naar de hals te verhinderen en af te tappen. Wie ziet echter niet, dat zulks andermaal rechtstreeks strijdig is met de bekende bloedcirculatie[129]? Want zoals reeds hiervoor vermeld is, brengen alleen de arteriën en niet de gewone aderen het bloed naar de ledematen. Deze voeren het echter daarvandaan weer terug. Daaruit is genoegzaam helder, dat de zieke deeltjes[130] die deze ziekte veroorzaken, door de arteriën in de gewonde[131] ledemaat gebracht en aldaar ook vermeerderd worden.

Wanneer men echter betreffende een keelontsteking zonder vooroordeel goed afweegt waaruit deze bestaat, zal men gemakkelijk kunnen begrijpen dat de aderlating bij zulke aandoeningen gans onnodig is.

Een keelontsteking is niets anders, dan dat de lymfe met scherpe deeltjes dermate aangevuld en gestold is, dat deze zijn gewone circulatie in de klieren van het strottenhoofd[132] niet kan verrichten, doch stil moet staan. Vandaar dat ze opzwellen, de keel dichtsnoeren en vervolgens een ontsteking[133], koorts en nog andere symptomen op noodwendige wijze moeten veroorzaken[134]. Hoe kan nu deze aandoening, waarbij alles dik, lijmachtig en slijmerig is, door een aderlating worden opgeheven? Terwijl de heren bloedvergieters zelf scrupuleus zijn en het er onder elkander niet over eens zijn of men bij alle

---

[127] “angina”.
[128] Onduidelijk.
[129] “circulationem sanguinis”.
[130] “Particulae morbosae”.
[131] “beleŋdigte”.
[132] “glandulis laryngis”. Kan ook betrekking hebben op de keelamandelen.
[133] “Inflammation”.
[134] “causiren”.

keelontstekingen de aderen moet openen of niet, en daarom een minnelijke distinctie maken tussen slechte keelontstekingen en die van een goede kwaliteit[135]. Maar als de aderlating gevaarlijk is bij de slechte, waarom dan niet ook bij de andere?

3. Is de aderlating van onze bloedvergieters een universeel remedium, of (zoals zij op goddeloze wijze profaneren) hun heilige anker[136] bij longvliesontsteking of steken in de zijde? Doch opdat ik deze voorzichtige heren stevig[137] in verwarring breng, dus degenen die dermate obstinaat en bevooroordeeld zijn, dat zij onmogelijk willen geloven dat een longvliesontsteking zonder aderlating kan worden genezen, verwijs ik hen niet alleen naar de praktijk van de zeer beroemde Leidse professor Silvius - aangezien hij zelf bekent hoe hij de longvliesontsteking zonder enige aderinsnijding[138] en slechts uitsluitend door een transpiratiemengsel[139] fortuinlijk genezen heeft -, doch aangezien zij zich steeds op de autoriteit van de auteurs beroepen, willen zij slechts de '*Med. Theor. & prax. instruct.*' van de bij henzelf zo hooggeachte dokter Ettmüller opslaan, terwijl zij zelf in '*cap. 3 de auxiliis v.m. 112, § 7*' de volgende woorden zullen vinden. "*Qui ergò conveniente sudorifero praecipitante sanguinem attenuaro resolvere & fluxilem reddere novit, vel qui appropriato topico, irritationem patis & hinc fibrarum crispaturam sedare novit, is naturalem sanguini restituit circulum, omnem stagnationem tollit, omnibus istis venaesectionibus supersedere, ac tales affectus, citò, tutò, & jucundè curare postest, quod quotidiana in pleuritide abundè restatur experientia.*" Dat wil zeggen: Wie met een dienstig en neerslaand[140] transpiratiemiddel het bloed wil oplossen, dun en vloeibaar kan maken, of dat de prikkeling en samentrekking der

[135] "distinction inter Anginas malignas & bonae notae".
[136] "Sacra anchora".
[137] "stracks".
[138] "venaesection".
[139] "mixturam sudoriferam". Onduidelijk.
[140] "praecipitirendem".

vezels kan stillen, diegene brengt niet alleen bij het bloed de natuurlijke circulatie wederom in orde en neemt de stilstand ervan weg, doch voor hem kan ook al het aderlaten overbodig zijn, en kan zulk een aandoening op een gezwinde, veilige en aangename wijze genezen, hetgeen de dagelijkse ervaring bij de longvliesontsteking[141] of de zijsteek zeer fraai bewijst. Hoor bovendien wat de grote Van Helmont betuigt, in zijn traktaat over de koortsen, Duitse[142] editie in fol. bij H. 4 van Boek 31, p.m. 317, § 40. "Zij (zegt hij, namelijk de Galenische scholen) maken echter de tegenwerping, dat het aderlaten bij zijsteken (*pleuritide*) iets zo hoogst noodzakelijks is, dat het bij lijf- en levensstraffen bevolen is geworden. Want, zeggen zij, wanneer het bloed niet naar de ribben toeloopt en door sterk bloedlaten wordt afgezogen, dan is het gevaar voorhanden dat het zijsteken spoedig kan leiden tot ombrengen en verstikken. Zo laat ik echter naar waarheid bij niemand die het zijsteken heeft, de ader, en ik weet tevens deze ziekte veilig, gewis, comfortabel en vanuit de oorzaak te helen, en bij mij zal niemand omkomen. Daarentegen sneven door het aderlaten de meesten uiteindelijk aan een lange tuberculose en krijgen zij ieder jaar de ziekte opnieuw. Want naar de uitspraak van Galenus worden al zulke patiënten die op de veertigste dag niet geheeld zijn, tuberculeus. Ik evenwel weet hen binnen een paar dagen volledig te genezen, zodat de ziekte niet meer bij hen terugkomt." Zo stelt Van Helmont.

4. Verder verordineren zij de aderlatingen bij de dysenterie ofwel rode loop, bij steen, koliek, onderdrukte menstruatie en urine[143], ja, soms zelfs bij de tuberculose en waterzucht, terwijl men toch duizend voorbeelden heeft, dat deze beide laatste ziekten door de aderlating ontstaan zijn. Ja, er is vrijwel geen enkele aandoening waarin men niet (naar hun mening) een ader noodzakelijkerwijze zou moeten openen. Daarom acht ik het

[141] "pleuris".
[142] "teutscher". Lees: 'Nederlandse'.
[143] "Suppressione Mensium & Urinae".

overbodig te zijn om al hun indicaties alhier te vertellen, om maar te zwijgen over de gevaarlijke toeval die zich dikwijls bij uw aderlatingen voordoet, waarbij de ene na de andere ongeoefende of onvoorzichtige baardscheerder tegelijk ook een zenuw heeft doorgesneden - waarvan wij een tot nadenken stemmend voorbeeld hebben bij Paré[144], betreffende een koning van Frankrijk -, of waarbij een arterie in plaats van een ader werd geopend, zodat een ongeremde bloeduitstorting bij de patiënt een zekere en onfeilbare dood heeft teweeggebracht. Ik concludeer dan met de eerdergenoemde beroemde dokter Ettmüller in zijn '*Med. theor. & prax. instruct.', cap. 4 de pleth. dim. p.m. 114, § 10*: "*Semper thesaurus vitae in sanguine reconditus consideretur, unde, si aliis modis aegro, vel sine periculo, vel aequè commodè succurrere poterimus, sanguini parcatur*." Dat wil zeggen: Men moet altijd de in het bloed verborgen levensschat in overweging nemen, en wanneer men vervolgens de zieken zonder gevaar of op een dusdanig gemakkelijke wijze te hulp kan komen, dan verschone men het bloed. De ijverige Amsterdamse deskundige dokter Blankaard[145] stemt hiermede in, in zijn 'De Kartesiaanse academie', *32. Cap. p.m. 429*, dat met de volgende woorden besluit: "T'is ook geen middel, dat een christen betaemt, t'is een vvreede en cruelle manier van genesen, t'ishet leven des lichaams te kort te doen, t'sy in gesondheyt of leven: vvant desielen der dieren is het bloed, ik geef het dan alle bloetlaters naeukeerig ophaar conscientie te overpeinsen, of het aderlaten regtmatigh zy of niet, biddende Godt, datse eenmaal het decksel van blindheit en vooroordeel mogen afvverpen, als in een regt christendom alleen de reden en vvaarheit beste rogen." Dat wil zeggen: Het aderlaten is ook geen middel dat een christen past. Het is een

---

144 "Paraeo". Het betreft zonder twijfel Ambroise Paré, ca. 1510-1590, befaamd Frans chirurg en wondbehandelaar, en uitvinder van allerlei medische apparatuur.
145 "D. Blankard". Het betreft Steven Blankaard, 1650-1704, 'De Kartesiaanse academie', etc., etc., Amsterdam, 1683.

bloeddorstige en gruwelijke manier om te genezen. Het is het leven van het lichaam tekortdoen, zij het bij gezondheid of het leven. Want de zielen der dieren is het bloed. Ik geef het alle bloedvergieters te overwegen of het aderlaten rechtmatig is of niet, God biddende dat (de titulaire doktoren) eenmaal de bedekking der blindheid en vooroordelen van zich mogen afwerpen, en net als in een waar christendom levende, slechts de waarheid en het verstand ter harte mogen nemen.

Laat ons dan dit moordmiddel aan de heidenen, Grieken en Arabieren als hun eerste uitvinding[146] overlaten. Laten de bloeddorstige, tirannieke en verholen moorddadige medici onder de Italianen en Spanjaarden in elk geval in mensenbloed baden. Laten de verhitte Fransen door veelvuldig aderlaten hun vermeende aangebrande gal en lever afkoelen, aangezien zij daaraan een dermate groot plezier hebben. Laat ons liever als christenen christelijk met onze naaste omgaan en hem wederom te hulp komen met zachtmoedige middelen die de mildrijke Schepper, de arts aller artsen, in Zijn grote laboratorium van de aardbodem voor ons bereid en zo duidelijk geopenbaard heeft, wanneer wij ons slechts inspannen om ze op te zoeken en goed toe te passen.

[146] “inventoribus”.

Over het koppenzetten.

Ik schrijd nu voort naar het andere beroemde moordmiddel, het koppenzetten[147], waarbij men in het bad zich hier en daar insnijdt[148] en uit de subtielste adertjes het bloed door middel van een laatkop (een instrument van metaal, glas of hoorn gemaakt, waarin de stilstaande lucht door het vuur afgezwakt[149] of in een snellere beweging gebracht wordt)[150] het zuiverste en fijnste bloed naar buiten laat trekken. En aangezien het koppenzetten niets anders is dan een kleine aderlating, wordt zulks eveneens uit de voorheen uitvoerig aangevoerde beredeneringen[151] uit een rationele praktijk[152], zoals logisch is, verbannen, en er is niets dwazers om aan te horen dan wanneer men zegt, dat door het koppenzetten slechts het onzuivere bloed of de kwade vochtigheid die tussen vel en vlees zitten, wordt afgezogen. Zulke redenen voeren de lieden aan, die de omloop van het bloed en de sappen begrijpen noch kennen, die in de zachtste onder de huid liggende adertjes vervat zijn. Om er maar van te zwijgen dat zij zouden weten wat bloed is. Nog triester is het, wanneer sommige doktoren in de medicijnen[153] zelf zulke kinderlijke redenen aanvoeren, liever dan wat zich tussen vel en vlees aan vloeistoffen[154] bevindt[155]. En wanneer men koppen zet, wat doet men dan anders dan dat men het goede bloed en de sappen uit de capillaire vaten[156] en lym-

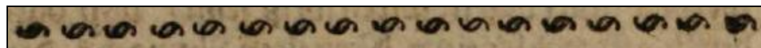
[147] “Schräpffen”.
[148] “hacket”.
[149] “attenuiret”.
[150] In de tekst ontbreekt het slotteken.
[151] “rationibus”.
[152] “rationalen Praxi”.
[153] “Doctores Medicinae”.
[154] “humores”.
[155] De structuur van de zin is onduidelijk.
[156] “Vasis capillaribus”.

fevaten[157] aftapt? Hetgeen toch hoogst schadelijk en gevaarlijk is. Ik mag niet vertellen wat voor gevaarlijke situaties zich voordoen na het koppenzetten. Wanneer sommigen die zich niet wel voelen, in een bad zweten en koppen laten zetten, en daarop enige verbetering ondervinden, moet het zijn[158], omdat zij zich enig bloed laten aftappen. Zulke eenvoudige lieden weten niet waarom de transpiratie nodig is. Want wanneer zij een verkoudheid hebben opgelopen en daardoor hun zweet- en dampgaatjes verstopt zijn, worden daardoor de subtielste nevels die daar uit zouden moeten gaan, gehinderd, zodat het in een lichaam net zo toegaat als in een huis waar de schoorsteen geen rook trekt, doch zich overal naartoe verbreidt en de inwoners zeer tot last is[159]. Zo menen zulke lieden ook, dat wanneer door de bewogen lucht en andere deeltjes die in sterke beweging zijn, hun samengetrokken poriën geopend worden, en dat de tot nu toe met hun ongemak in verband staande slechte deeltjes vrij kunnen uitdampen, en dat alleen het kopzetten dit heeft veroorzaakt. Verder, dat degenen die slechts transpireren en zich geen koppen laten zetten, wanneer zij zich te gezwind in een koude lucht begeven waar minder beweging is, of een met citroenen en suiker bereide zogenaamde koudeschaal[160] snel opdrinken, de rek van de maag[161] bederven en het in een iets sterkere beweging stromende bloed stremmen en tegenhouden, waardoor zij zich niet anders dan slecht kunnen voelen. De schuld moet dan wel krijgen, dat zij door koppenzetten niet enig bloed naar buiten laten persen. In waarheid is het een dwaze gewoonte, reeds zovele honderden jaren in gebruik, dat men naast het transpireren in de badkuipen is aangevangen om de aderen te openen en het bloed naar buiten te laten. En het komt

[157] “lymphaticis”.
[158] Bedoeld is: ‘zo men zegt’.
[159] “incommodirt”.
[160] “Kalteschale”. Een koel zomergerecht met koud bier, of wijn, melk, met brood, suiker, amandelen of rozijnen.
[161] “Tonum Ventriculi”.

mij zo voor, als wanneer een zieke die geen lucht kan krijgen (om naar het algemene gebruik te spreken) zich hier en daar gaatjes zou laten maken, waardoor de lucht de vrije gelegenheid zou hebben om naar binnen en naar buiten te gaan.

Zulke dwaze middelen zijn gemeenlijk aan de jongedames en vrouwen besteed, die gaarne wit en bleek zijn, of aan de maagdjes die dikke, rode armen, of de mannen die rode neuzen hebben, zonder dat zij zouden bedenken dat degenen die op die wijze kopzetten, op zulke plekken nog roder worden in plaats van dat ze wit zouden moeten zijn, en daardoor dikwijls een dubbele aanwas van de neus tot schande van hun aangezicht verkrijgen. Rechtschapen deskundigen zullen proberen om al het kopzetten te verbannen, want er zijn betere remedies dan zulk een moordmiddel om het geschade lichaam te helpen. Mijn bedoeling is thans niet om zulke voor te stellen, doch slechts aan te tonen hoe het kopzetten onder de medicinale moordmiddelen valt, aangezien daardoor een voor ons leven noodwendig sap (zoals door de aderlatingen) wordt afgevoerd. Gelukzalige lieden die zich hiervan nimmer bedienen. En wat zal men diegene als een onnozele organist beschouwen die, wanneer het orgelwerk niet juist klinkt, een hoop kleine gaatjes in de pijpen gaat maken opdat de wind een tijdlang naar buiten kan gaan, en die ze naderhand wederom dichtsoldeert, in de mening een orgelwerk op die wijze te stemmen. Zo ook houd ik diegene voor een dwaze mens die de kleine, dicht onder de huid liggende adertjes opent en daarna wederom laat dichtgaan, om daardoor een ziek lichaam te helpen. Voorwaar zou het een fraaie oogarts zijn, die in de oogappel steekt en er de vloeistoffen zou laten uitlopen wanneer de patiënt niet goed zou kunnen zien, om daardoor een beter zicht teweeg te brengen. Doch wat helpen glazen en brillen wanneer men niet wil zien?

Over het purgeren.

Als derde en, naast het aderlaten, gruwelijkste medicinale moordmiddel, is er het uitmergelende purgeren; en naar rangorde het tweede, wanneer niet het eerste hulpmiddel, dat onze heren titulaire doktoren zodra ze bij een patiënt worden geroepen, presenteren, en dat zij met name hierom verordineren, omdat zij met de foutieve inbeelding gepreoccupeerd zijn als zou het lichaam dermate bezoedeld en onrein zijn, dat het gereinigd moet worden. Ik vraag echter aan deze voorzichtige en curieuze heren wat zij voor indicaties voor een zodanige verontreiniging hebben, en op welke aard en wijze zij het lichaam kunnen reinigen zonder de daarin voorhandene andere nuttige sappen meteen ook naar buiten te voeren.

Hoor vooral wat uw dokter Ettmüller daarover oordeelt[162] (om maar te zwijgen over hetgeen de Brabantse edelman Van Helmont en anderen geschreven hebben), waar hij zegt in de dikwijls aangehaalde '*Med. theor. & prax. instruct. cap. 5 de cacochym. corrig. & per purg. toll. p.m. 136, § 19*': "*Depraedantur certè omnia purgantia de viribus & substantia corporis nostri, dum bonos pariter & malos corporis succos, sanguinem ipsum, cùm rorida & alimentitia substantia partium colliquefaciant, resolvant &c.*" Dat wil zeggen: Alle purgeringen beroven ons van de krachten en de substantie van ons lichaam, doordat ze zowel de goede als slechte sappen of het bloed zelf, benevens het sap dat de delen van het lichaam voedt, doen smelten en oplossen[163]. En kort daarop zegt hij weer in dezelfde paragraaf: "*Rectè ergo maligna statuantur omnia propriè dicta purgantia.*" Dat wil zeggen: Alle feitelijk zo genoemde purgeringen, worden gemakkelijk en terecht als kwade moordmiddelen beschouwd. Zeer juist redeneert de zeer beroemde hoogvorstelijke, Hessische lijf- en hofmedicus de

[162] "judiciret".
[163] "resolviren".

heer dokter en professor Waldschmidt[164] in zijn '*medico Carthesiano', thes. 5* met de volgende woorden: "*Causa morbi (dicunt) sensibilis, sensibiliter per alvum foras est eliminanda, hinc suum intonant purgandum, & homines purgantibus vexantusque ad maciem, nescientes, rarius humeros, ope cathartici excretos sub tali schematismo in corpore delitescere. Saepè ac multum mecum cogitavi, quare in dissectis cadaveribus tantam humorum faburram non amplius reperiamus, cum si viventibus purgans suisset exhibitum tales abunde excrevisient. Ipsa videlicet purgantia, cruorum & carnem promiscuè liquant, resolvunt & putrefaciunt, atque in omnibus cum venenis pari passu ambulant, ut rectè dixerit Helmontius, nomen purgationis esse nomen impostorium, cum non sit purgans, sed destruens & hostile vitae virus. Omnia purgantia sanguinis laedunt mixtionem, & vita vinculum laedant, aut penitus rumpunt, unde in momento parva illa humorum prodit caterva, id quod Helmontius, maximo suo damno & pecuniae jactura expertus est, qui scabie correptus, & à duobus Medicis purgantibus iniquè vexavit, tandem exclamavit, theoremata scholarum falsa esse & scabiosa. Quod si quandoque videantur expectatione satisfacere, id non tam vi catharticae quam resolvendi &attenuandi, quâ pollent, virtuti acceptum ferendum. Ipsis itaque purgantibus quâ purgantibus, carere possumus, & optandum foret cum celeberrimo Wedelio, ut vulgo tam cordi haberent homines diaphoretica ac purgantia, sic enim plurimi servarentur, qui febribus abrepti, & purgationibus emaciati, debitum naturae ante tempus solvunt. Ipsa quippe purgantia sanguinem reddunt cacochymicum diaphoretica autem heterogeneum sanguini confussum expellunt, & vitalem mixtionem potenter restituunt.*" Dat wil zeggen: Zij (namelijk de vooringenomen medici) zeggen, dat de ogenschijnlijke of merkbare oorzaak van een ziekte ook merkbaar moet worden afgevoerd. Vandaar dat zij roepen en schreeuwen

[164] "Wadlschmidt". Bedoeld zal zijn: Joh. Jacobi Waldschmidt, 'Chirurgus Cartesianus', etc., Hannover, 1687.

dat men moet purgeren, en mergelen zij de mensen met hun purgeren dermate uit, dat niets dan huid en botten overblijven, niet wetende, dat de door een purgering uitgeworpen vloeistoffen zeer zelden dusdanig in het menselijk lichaam verborgen liggen zoals ze ons daarbuiten voorkomen. Ik heb meermalen en veelvuldig bij mijzelf gedacht, waarom wij niet in de geopende lichamen der gestorven mensen zulk een hoeveelheid aan vloeistoffen meer vinden dan zij bij tijde van hun leven na een ingenomen purgering van zich hebben afgegeven. Zulks geschiedt doordat de purgeringen zowel het bloed als het vlees zonder onderscheid versmelten, oplossen en een bederf veroorzaken, en aldus net als een gif hun werking doen, zodat Van Helmont goed gezegd heeft, dat de naam ‘purgeren’ een bedrieglijke naam is, aangezien het niet een *purgans*, dat wil zeggen: een reinigingsmiddel is, doch eentje dat het leven als een gif verwoest. Alle purgeringen verwonden het nuttige mengsel van het bloed en de sappen. Ze zetten uit en verscheuren de band waarmede het leven verknoopt is, waaruit in een oogwenk de hoeveelheid der zo slechte vloeistoffen ontstaan, hetgeen Van Helmont tot zijn grote schade en verlies van zijn middelen ervaren heeft. Want toen deze door de inkrassingen was vastgepind en door twee medici met purgeren vergeefs geplaagd was geworden, heeft hij eindelijk uitgeroepen dat de leerstellingen der scholen foutief waren en krassen vertoonden. Wanneer de purgeringen het aanzien mochten hebben als zouden ze iets goeds verrichten, dan doen ze zulks niet zozeer krachtens de purgering, doch veelmeer aangezien ze oplossen en de vloeistoffen dunner maken. Derhalve kunnen wij alle purgeringen, in zoverre ze purgeren, goed missen. En het zou dan te wensen zijn met de beroemde Wedel[165], dat de mensen meer de transpiratiemiddelen dan de purgeringen ter harte zouden nemen, want zo zouden veel meer van hen die zich met koorts rondslepen en - aangezien zij met purgeringen

---

165 “Wedelio”. Betreft vermoedelijk Georg Wolfgang Wedel, arts, 1645-1721.

uitgemergeld zijn geworden - voor hun tijd sterven, in leven gehouden kunnen worden. Want de purgeringen zorgen voor een bedorven bloed, doch de transpiratiemiddelen drijven het schadelijke naar buiten en vervangen enorm ten zeerste wat voor het leven en de gezondheid nuttig is. Tot zover de heer dokter Waldschmit. Wie gelooft niet dat de purgeringen, aangezien ze zowel de goede als slechte sappen uitdrijven, hoogst schadelijk en gevaarlijk zijn? Vooral daar geen enkel purgeermiddel alleen het sap naar buiten voert waartoe het voorgeschreven is geworden, bijvoorbeeld wanneer men het door onze humoristen[166] zogenaamde slijm door kwik(I)chloride[167] zou willen purgeren, want dit schrijven zij voor om te worden uitgevoerd. Doch men kan dit zonder het naar buiten laten van de andere sappen onmogelijk presteren. Kan men dit nu niet doen, is het dan niet hoogst gevaarlijk de patiënt van andere nuttige vloeistoffen, met name van het zozeer verdienstelijke ingewandsslijm[168], of de zich in de darmen bevindende glibberige en vette substantie te beroven, zoals ik dat in mijn Latijnse observaties bij een voorbeeld van een aan de dysenterie[169] gestorven knaap, wiens darmen ikzelf in zulk een gedaante heb aangetroffen, met vele anderen overdacht heb? Dat zou nog eens een fraaie huishoudster zijn, die - wanneer ze uit haar huis de onreinheid zou willen vegen - het nuttige huisraad samen met de rotzooi naar buiten zou werpen! Niettemin zou uiteindelijk nog kunnen worden ingestemd met het reinigen van het lichaam door purgeringen (voor zover het op grond van inbeelding dusdanig onrein zou zijn, zoals men gemeenlijk voorgeeft), wanneer het zonder gevaar kon plaatsvinden. Ja, men heeft voorbeelden dat bij de uitgevoerde purgeringen zich toevallen laten zien, als waren de

[166] “Humoristen”. Woordspeling, duidend op de medici die altijd over de menselijke vloeistoffen spreken, de ‘humores’.
[167] “mercurium dulcem”.
[168] “muci intestinorum”.
[169] “rothen Ruhr”.

patiënten met de pest behept of met gif vergeven geweest. Ja, ik wil er nog iets aan toevoegen, namelijk dat alle, ook de mildste, purgeringen en zelfs de seniszbladeren[170], aloë, rabarber en dergelijke, in de maag en in de darmen net zulke blaren veroorzaken als de *cantharides* ofwel Spaanse vliegen. Wanneer echter de purgeringen in het geheel niet werken, ziet het er nog gevaarlijker uit en moet menig brave patiënt, menig verstandige en vrome huisvader die voor zijn huis en kinderen alhier op aarde nog zeer nuttig geweest zou zijn, dikwijls een zekere dood daardoor sterven, zoals hiervan Lorichius, Gabelioverus, Willis en nog anderen erop nageslagen kunnen worden.

Ik heb voorheen gewenst, en wens het nog, dat men niet toont hoe ons lichaam dusdanig smerig is, dat men het door purgeren, net als met een bezem, moet reinigen, of in welk deel van het lichaam een zodanige onzuiverheid kan worden gevonden, dat men het nodig heeft om het bloed te purgeren, en niet op een veel gemakkelijker en aangenamere wijze kan corrigeren. Professor Lindanus zegt terecht in zijn '*M.S. Sap. Hartm.*': "*Ubi totus sanguis mirè corruptus, quid igitur purgantis poterunt.*" Dat wil zeggen: Wanneer het ganse bloed merkbaar bedorven is, hoe kunnen *purgantia* dan helpen?

Waarlijk al datgene wat een ziekte veroorzaakt, zijn soms slechts een paar druppels die zich met ons goede bloed en sappen vermengen. En niemand mag dit als een paradox beschouwen, wanneer hij overweegt hoe dikwijls slechts een enkele graankorrel van een gif of, naar de curieuze observatie door de Italiaan Rhedi, twee of drie druppels uit de stekel van een schorpioen, de ganse massa bloed[171] infecteren en tot stilstand kan brengen; zoals een aantal korrels saffraan een grote hoeveel water kleurt en zich daarin vermenigvuldigt; zoals

[170] "Senisz-Blätter". Onduidelijk.
[171] "massam sanguineam inficiren".

slechts een enkel graan van *ambra*[172] wel honderd pond suiker met een zure geur kan impregneren, enzovoorts. Vandaar dat Tachenius in gelijke zin in '*De acido ventriculi*' terecht en juist zegt: "*Quod non instar torrentis, sed instar aurae seu odoris operetur*." Dat wil zeggen: Het wordt niet zozeer als een stroom uitgegoten, doch verbreidt zich als een lucht of geur en doet aldus zijn werking.

Waar zijn dan deze grote onreinheden, de opgehoopte troep waarover onze zuivere heren titulaire doktoren zoveel zwetsen, en die door purgeringen naar buiten moeten worden gevoerd? Grillen, dromen en vooroordelen zijn het, die nergens nut voor hebben dan de patiënten te martelen, pijnigen en zelfs te vermoorden, zodat uw Ettmüller met het volste recht kan zeggen, bij *Cap. 4. de Cacochym. corrig. & per purgant toll. p.m. 135, § 19*: "*Qui antea est sanus, alacer, integris viribus, levis insaltu & corsu &c., post purgationem redactus erit ad maciem, trement genua, genae collapsae, vox raunca erit, &c.*" Dat wil zeggen: Wie voorheen fris en gezond, met afweer en sterk was, dansen en springen kon, wordt na het aanwenden van de purgeringen mager, uitgeteerd, krijgt trillende en bevende benen, hangende wangen, een hese stem en dergelijke. Ziet men niet, dat velen van hen niet minder door het purgeren dan door aderlaten hun leven lang bleek, geel, mager, akelig, zwak, krachteloos en machteloos blijven, in de een of andere onpasselijke ziekte vervallen en zich daarmede tot in de dood moeten voortslepen?

Zou iemand willen vragen: Hoe moet ik het dan doen, zodat ik de andersoortige deeltjes[173] of de door u zo genoemde schadelijke druppels uit het bloed kan voeren, wanneer ik niet moet purgeren? Ik antwoord, dat ik zulks kort hiervoor tot genoegen gedemonstreerd heb; zoals zulks niet alleen met recht door de poriën, doch ook door een welbedachte correctie kan

[172] Bedoeld is 'ambra grysea', een door walvissen uitgebraakte substantie, afkomstig uit het spijsverteringskanaal.
[173] "particulas, heterogeneas".

geschieden. Verder zou ook gevraagd kunnen worden, hoe men zich dan zou moeten opstellen, wanneer zich een patiënt zou voordoen die al een geruime tijd geen stoelgang gehad heeft, en daardoor met allerhande gevaarlijke symptomen belast is. Hierop is het antwoord, dat in zulk een toestand zelfs de sterkste purgeermiddelen dikwijls niet kunnen helpen, zoals de deskundigen genoegzaam betuigen. Doch men zou zich dan eenvoudigweg[174] van een laxeermiddel van enige zouten[175] moeten bedienen, daar van deze een veel beter resultaat te hopen valt. Ik kan evenwel naar waarheid verzekeren, dat ik in dergelijke gevallen, die mij in de praktijk dikwijls zijn voorgekomen, nimmer verlegen ben geweest, want aangezien ik mijn patiënten al het zure, koude[176], scherpe en kleverige[177] verbied[178], en daarentegen het vluchtige, warme en vloeibare voorschrijf, lossen de excrementen reeds vanzelf op en heeft men geen laxeermiddelen nodig. Zo bevind ik onder andere ook, dat de chimei-theedrank een buitengewoon dienstig en zogezegd waarlijk beproefd remedium daartoe is, alsook wanneer men bij gezonde dagen tegen de nacht een pijp met tabak oprookt, waarop gemeenlijk een soepele stoelgang volgt.

Opdat ik echter mijn vorige hypothesen nog meer bevestig, geven onder andere de pest, de minieme onderhuidse bloeduitstortingen, de kinderpokken en alle zogenaamde verhitte koortsen genoegzaam te kennen, dat in het bloed iets anders voorhanden moet zijn dan zulke gefingeerde troep, zoals dan ook niemand van onze doctoren bij zulke en dergelijke ziekten ooit purgeringen zal voorschrijven. Verbiedt gij heren hier nu de purgeringen en houdt ge ze voor gevaarlijk, waarom dan niet ook bij andere aandoeningen? Moet gij zelf niet bekennen, dat bij *phthisis*, ofwel tuberculose alle purgeringen dodelijk zijn;

[174] “simpliciter”.
[175] “salibus”.
[176] “frigida”.
[177] “viscida”.
[178] “intercedire”.

dat ze bij de waterzucht zeer zelden succes hebben, en wel slechts bij kinderen die met een ernstig oedeem[179] behept zijn, doch nimmer bij oude en bedaagde lieden; dat ze bij de kolieken, bij ingewandsverstopping[180], bij aandoeningen van de onderbuik[181] meestendeels nog meer verstoppingen veroorzaken; dat ze hij scheurbuik hoogst gevaarlijk, en bij de dysenterie of buikloop gans belachelijk en onnuttig zijn; dat ze verder bij de epilepsie of vallende ziekte dodelijk symptomen veroorzaken, en zo bij nog andere toevallen en ziekten, waarvan het wijdlopig zou zijn om ze alhier alle aan te voeren?

Wat moet ik nu over de lichte purgeringen[182] of over de overbodige en veel te sterke purgeringen zeggen? Tot nu toe worden ze door onze tirannieke deskundigen vanwege hun waarlijk onbezonnen voorschrift en verordening veroorzaakt, aangezien menig verstandige patiënt de ziel tegelijk met de excrementen naar buiten laat paraderen[183]. Als dat niet een waarlijk moedwillige moord is, dan weet ik niet hoe men een moorddaad moet noemen!

Ik concludeer dan ook, dat - nu alle ziekten (zoals ik zulks in al mijn tot nu toe uitgegeven traktaten tot genoegen aangetoond heb) uit *obstructionibus vasorum lymphaticorum, arteriarum, venarum & nervorum*, dat wil zeggen: uit verstopping van de lymfe-, slag- en gewone aderen, alsook de zenuwen en de daarin vervatte stollende en gestolde sappen en het bloed voortkomen, en dus de hoogst bruikbare omloop meer of minder verhinderd wordt en zijn voortgang niet kan hebben - alle purgeringen hoogst gevaarlijk zijn, en niet anders dan als gruwelijke moordmiddelen der onbedachtzame medici, waardoor jaarlijks zovele duizenden onschuldige mensen jammerlijk om het leven komen, beschouwd moeten worden. Ik ben het

---

179 “anasacra”. Bedoeld zal zijn: ‘anasarca’.

180 “Iliaca passione”.

181 “affectione hypochondriaca”.

182 “hypocatharsi”.

183 “aushoffiren”.

niet alleen, die dit stelt, doch ook vele anderen naast mij. En de beroemde professor te Leiden, A. Lindanus, heeft zulks reeds in zijn tijd opgemerkt, daar hij in '*Collegio privato MS. sup. Hartm. prax. p.m. 166, § 3*' zegt: "*Potest ne aliquid magis infanum esse, quam velle tollere obstructiones purgantibus, quomodo enim intrare aut remeare possunt per vias obstructas.*" Dat wil zeggen: Kan er wel iets onzinnigers zijn, dan dat men de obstructies door purgeringen wil opheffen? Want hoe kunnen die in de verstopte plekken doordringen, of daarvandaan wederom teruglopen?" Om alhier niet wijdlopiger te zijn, wijs ik de beste lezer op de Inaugurele rede[184] die de medisch kandidaat Christianus Kürsnerus in dit jaar op de beroemde universiteit van Marburg op de 30e juni gepubliceerd heeft, en aan het onderzoek door alle geleerden onderworpen is, waarvan de titel luidt: '*De purgantium de foro medico proscriptione*'. Dat wil zeggen: Hoe men de purgeringen uit de praktijk moet verbannen, waar zelfs de geringste lezer alle tegenwerpingen die de purgerende doktoren gemeenlijk plegen te maken, zeer verstandig opgelost zal bevinden. Deze rede zal wellicht door mij in de toekomst vanuit de Latijnse taal vertaald worden, en de tweede druk van dit traktaatje zal eraan worden toegevoegd.

[184] "diatribam Inauguralem".

Over het klisteren.

Tot de purgeermiddelen behoren ook de klysma's, waarvan diverse deskundigen verklaren dat ze een zesvoudige kunst vormen, namelijk 1) *eluentes*, ofwel uitspoelend; 2) *emollientes*, ofwel verwijdend; 3) *dolores sedantes*, ofwel pijnstillend; 4) *vellicantes*, ofwel prikkelend of tergend; 5) *nutrientes*, ofwel voedend; en 6) *purgentes*, ofwel purgerend. Wanneer men ze echter zonder vooroordelen overweegt, zal men bevinden dat ze net zo schadelijk zijn als de thans vermelde purgeermiddelen, aangezien beide slechts één doel hebben en ook dikwijls uit dezelfde ingrediënten bestaan, reden waarom ik er dan ook wijdlopig over wil handelen. Doch ik zeg slechts met één woord, dat wanneer ik zulks met een onpartijdig gemoed en

weßwegen ich dann auch weitläufftig davon han-
deln wil/ sondern sage nur mit einem Wort/ daß/
wann ich solche mit einem unpartheischem Ge-
müths-und Vernunffts-Auge betrachte / wie

verstandsoog bekijk, ze niet anders dan als een bijzondere en curieuze, verzonnen[185] folterbank gerepresenteerd worden, om maar te zwijgen van de grote inspanning die men bij diverse patiënten, vooral bij vrouwen, moet aanwenden om hen tot een dermate onhoffelijk en oneerbaar middel over te halen[186]; plus van het niet geringe gevaar dat uit een onvoorzichtige toepassing kan ontstaan, aangezien men veel voorbeelden heeft dat niet alleen het *intestinum rectum*, ofwel de endeldarm, door de buis van het klysma beschadigd en ingescheurd raakte, doch dat het daarbij tevens zo nu en dan vergezeld ging van een *spacelus*, ofwel het zogenaamde koudvuur en het de patiënt op ellendige wijze om het leven heeft gebracht.

[185] "inventirte".
[186] "persuaediren".

Degenen die het klisteren aanbevelen, voeren tot hun verdediging aan, 1)[187] dat zulks niet alleen de fecaliën, die in de dikke darmen, *colon* genaamd, te vinden zijn, naar buiten voert, doch dat ze ook zelfs tot in de dunne darmen en daarvandaan wel helemaal door de *vasa lactae*, ofwel melkaderen naar het bloed doordringen[188]. Ik antwoord echter, 1) dat zulks niet slechts vanwege de grote kromming en bochten onmogelijk is, doch dat zulk klisteringen ook niet verder gaan dan tot in de eerder genoemde dikke darmen, en derhalve[189] de zich daarin en in de endeldarm[190] bevindende uitwerpselen zachter maken, aangezien men aldaar tot nu toe nog geen verbinding[191] met enige melkaderen[192] gevonden heeft. 2) Dat de in de dikke darmen ontdekte *valvula* of klep verhindert dat het klisteren verder kan doordringen.[193] Zij repliceren daarop wederom en zeggen, dat ook al kan men noch door middel van onze ogen, noch door goede microscopen zulke mondjes van melkaderen[194] gewaarworden, men om die reden geenszins aldus zou moeten concluderen: *non video, ergò non sunt*, ofwel ik zie ze niet, dus zijn ze er niet. Op de andere tegenwerping antwoorden zij, dat de voorheen gemelde vaatjes[195] zich nimmer zó precies en dicht kunnen afsluiten, dat een gans subtiel sap zich er niet doorheen kan wurmen en aldus verder tot in de melkaderen[196] terecht zou kunnen komen. Ik zeg wederom, dat het er heel anders aan toe

---

[187] De passage wordt niet gevolgd door een ‘2)’.
[188] “bringen”. De originele zin is onduidelijk. Er lijkt een lijdend voorwerp te ontbreken.
[189] “derohalben mir”. Het tweede woord is onduidelijk in de context.
[190] “intestino recto”.
[191] “insertion”.
[192] “vasorum lacteorum”.
[193] “verhindere, dasz die Clistiren nicht weiter (...)”. Een dubbele ontkenning die enkelvoudig bedoeld is. Wordt vaak in oude Duitse werken aangetroffen.
[194] “oscula vasorum lacteorum”.
[195] “valvula”.
[196] “vasa lactae”.

gaat met het sap dat men van achteren door klisteren inspuit, dan hetwelk men van voren door de keel en maag tot aan de zich in de darmen bevindende mondjes van de melkaderen[197] naar beneden laat vloeien, want bij deze laatste actie heeft men de voortdurende beweging van de maag: de *systole* en *diastole*, ofwel het op- en neergaan van het middenrif[198], samen met het drukken en pressen van de zo grote omliggende organen[199] tot hulp, die het sap met groot geweld in de zo zachte melkaderen naar beneden indringen, hetgeen van de toepassing[200] van het sap dat van onderen door het klisteren geschiedt, niet alleen geenszins gezegd kan worden, doch waarvan ook door velen het zuivere tegendeel beweerd[201] wordt. Namelijk, of niet wellicht de thans aangevoerde beweging zich met alle macht de door het klisteren ingespoten sap vervangt en dat terugdrijft, aangezien men veelvuldig observeert dat de klysma's met vele winden[202] en geblaas wederom naar buiten worden gestoten, en de heren apothekersgezellen met een fraaie, welriekende schmink insmeren.

Zodat ik niet zie wat voor nut de voorheen aangevoerde zes soorten van klysma's in de praktijk kunnen hebben, want hetgeen men onder andere over de *Clysteribus nutrientibus*, ofwel voedende klysma's bijbrengt, welke de deskundigen bij de waanzinnige en melancholische ziekten verordineren waarbij de patiënten geen spijs en drank meer willen en kunnen genieten, acht ik om de eerder aangevoerde redenen niet veel beter dan een sprookje te zijn, aangezien weinig of niets van de via het rectum[203] ingebrachte voedende vloeistoffen voor het

---

197 "osculis vasorum lacteorum". Onduidelijk.
198 "diaphragmatis".
199 "viscerum".
200 "appliation".
201 "contrarium soustenirt".
202 "flatibus".
203 "podex".

bewaren van de sappen[204] zou kunnen gelukken, om er maar van te zwijgen, dat wanneer de allerkunstzinnigste koks uit gans Italië, Frankrijk en Engeland samenkwamen, zij geen enkel sap zouden kunnen prepareren en teweegbrengen als de maag ons dat bereidt.

Niets is evenwel zo potsierlijk, als dat de Ouden bij obstructies de patiënt met een blaasbalg een hoop wind door hun achterste in de darmen bliezen, om door een zodanig opblazen van de darmen naar hun mening de fecaliën des te meer ruimte[205] tot vertrek te bieden, aangezien men veeleer de daarin reeds vervatte winden naar buiten had gedreven dan nieuwe had binnengelaten.

Wanneer enige klysma's toegepast zouden moeten worden, moeten het die zijn, welke de Engelsen hebben uitgevonden, waarmede men zichzelf de tabaksrook of enige andere vluchtige stoffen in het lichaam kan blazen. Van deze kon men zich echter slechts bij de dysenterie of de bloedvloeiingen[206] bedienen.

[204] "nutrirenden liquore ad chyli receptaculum".
[205] "spatium".
[206] "fluxu haemorrhoidum".

Over juleppen en koele dranken.

Wanneer onze purgeerders, de heren titulaire doktoren, hun miserabele patiënten op de folterbank der purgeringen lang genoeg gemarteld hebben, willen zij tenslotte hun een bijzondere barmhartigheid betonen, en schrijven derhalve - naar het de uiterlijke aanschijn heeft - aangename juleppen of koel- en zure dranken[207] voor. Hun barmhartigheid komt echter niet van ver en is niet een haar beter dan het vaak genoemde moordmiddel der aderlatingen en purgeringen. Deze medelijdende heren maken het op dezelfde wijze als de bloeddorstige Indianen, over wie gezegd wordt, dat wanneer zij iemand lang willen martelen, zij zo'n iemand een bepaalde zure drank inwendig toedienen, opdat hij des te langer de marteling kan uitstaan en zodoende het leven daarbij kan behouden.

Waarlijk zijn deze door onze titulaire doktoren voorgeschreven juleppen ware gifsoepen, die - zoals Salomon zei - weliswaar liefelijk naar binnen gaan als honing, doch inwendig als adders[208] steken. Deze verschrikkelijke fout stamt van niets anders dan van hun foutieve en verblinde hypothesen, daar zij menen dat het bloed in vuur en vlam staat en het noodwendig volgens hun Galenische wetten (het tegengestelde wordt met het tegengestelde genezen[209]) gekoeld en gedoofd moet worden, ja, goed gedoofd! Want zij doven daarmede tegelijkertijd de levenslamp uit. O, onverantwoordelijke, gruwelijke daad! Hoe schreeuwen zovele door uw bloedvergieten vermoorde patiënten bloed om wraak naar de hemel! Hoe zult gij, tirannen, u ooit voor Gods gericht verontschuldigen en deze grote blamage kunnen uitwissen? Opdat ik evenwel aan de ganse wereld deze gruwelijke fout met onoverwinnelijke redenering voor ogen stelle, zo geef ik elk en iedereen verstandelijk te oordelen, of het niet een ware moedwillige moorddaad is, dat - nu het bloed

---

207 "Lab-Tränke".
208 "Ottere".
209 "contraria contrariis curanda".

in alle ziekten vervet, dik en kleverig is - deze vettigheid en kleverigheid hetzij door koude of zure lucht, spijzen en dranken en dergelijke ontstaat, en dat men, zeg ik, zich op zo vermetele wijze verstout om koelende en zure dingen voor te schrijven, zoals alle waarlijk vervloekte en moorddadige juleppen dat zijn, die behalve dat ze uit schadelijke ingrediënten samengesmeerd zijn geworden, bovendien nog met de bijtende geest van zwavelzuur, zwavel[210], et cetera, gescherpt[211] zijn. Moet niet iedereen toegeven dat, wanneer hij zich met dansen, kunstrijden te paard[212], rijden en jagen te zeer verhit heeft, een dronk brandewijn hem duizendmaal beter zal bekomen dan een koele drank? En waar komt anders gemeenlijk de zogenaamde pleuris, of zelfs een plotselinge dood vandaan, dan wanneer men heet is en een haastige koude drank tot zich heeft genomen? Ik kan mij er waarlijk, wanneer ik de kwestie goed overdenk, niet genoegzaam over verwonderen, hoe de deskundigen zulk een opmerkelijke en wrevelachtige onbezonnenheid kunnen begaan, dat terwijl zij bij alle zogenaamde verhitte koortsen, pest, pokken, mazelen, et cetera, de patiënten vermanen om zich in de kamer warm te houden en de koele lucht te mijden, zij de juleppen bij zulke gevaarlijke ziekten met opzet voorschrijven, net als wanneer de uiterlijke koude schadelijk, doch de innerlijke hoogst noodzakelijk zou zijn. Voorwaar een moedwillige onbedachtzaamheid!

Wanneer een patiënt zou weten hoe er een dusdanig gering onderscheid is tussen degene die met gif vergeven is of met de pest geïnfecteerd is geworden, en degene die veel zure spijzen en dranken heeft genoten of met een zuur bloed aangevuld is geweest, en hoe deze symptomen zich zowel bij de een als bij de ander laten zien, en hoe beiden op enigerlei aard en wijze de geest geven, zoals geloofwaardige auteurs ons daarover verscheidene gedenkwaardige voorbeelden vertellen, dan weet ik

[210] “corrosivischen Spiritibus Vitrioli, Sulphuris”.
[211] “acuiret”.
[212] “Voltisiren”. Vergelijk: ‘volti(e)ren’, ons ‘voltigeren’.

gewis, dat menigeen de lust zou vergaan om zich met juleppen, limonades, sorbets en allerhande koele dranken te laven, en hij liever zijn gezamenlijke titulaire doktoren die hem zulke voorschrijven, het paspoort zou willen geven.

Ik heb dikwijls aangestipt en bewezen, dat de gezondheid eruit bestaat, dat circulerende sappen dun, subtiel en vloeibaar zijn. Daarentegen hebben de ziekten hun oorsprong in dik, lijmachtig en slijmerig bloed en sappen, die vanwege hun taaiheid en dikte niet door zovele vaten kunnen passeren, doch hier of daar zuur en scherp worden, en op zulke wijze allerhande pijnen en klachten invoeren. Nu weet toch een kind, dat er niets in de wereld wordt gevonden dat een warm sap meer doet stollen dan de koude. Of de lucht, wanneer het een weinig heeft gestaan; of een uit een toevoeging stammend zuur. Waarom zijn dan onze zeer verstandige, door iedereen zo groot geachte heren titulaire doktoren zo blind en verstokt, dat zij zure, koele dranken en spiritualiën mogen verordineren? Kan soms een koude en zure dronk een gestold bloed en sap oplossen? Dat is toch tegen alle verstand en gans belachelijk; of men zou een andere doodsoorzaak[213] dan het zuur met onoverwinnelijke redenering moeten demonstreren, hetgeen naar ik meen nooit[214] zal geschieden.

Mocht iemand hier tegen in gaan en vragen, hoe de juleppen en koele dranken, of het zuur dat ik zozeer veracht, zo schadelijk kunnen zijn, terwijl men toch vele voorbeelden heeft dat zulke - en ook het azijn - vele lieden zo goed bekomen is, die het tot in hun hoge ouderdom zonder enige schade genoten hebben, dan antwoord ik en stel tegelijk de wedervraag, of zulke mensen ook zo nu en dan niet een aanval van de een of

---

[213] “causam morbi”.

[214] “ad Calendas Graecas”. Een term uit het betalingsverkeer. Op ‘Calendas Ianuariae’ werd maandelijks de rente betaald. Een Griekse kalender bestond evenwel niet, dus kwam het overeen met ‘nooit betalen’.

andere ziekte hebben gehad die zonder twijfel door niets anders dan door het onmatige zure eten en drinken ontstaan is.

2. Kunnen er bijzondere personen zijn geweest die veel loogzouten in zich hebben gehad, waardoor het zuur dof[215] en stomp gemaakt is? Zulke lieden zijn echter zeer zeldzaam.[216] Daarentegen zijn er vele duizenden te vinden die geen zuren verdragen kunnen, doch al hun dodelijke aandoeningen daar vandaan aantrekken[217].

3. Zou iemand willen zeggen, dat ik mijn dorst veel beter kan lessen wanneer ik een zurige en koele drank tot mij neem, dan wanneer ik een warm gemaakte of scherpe drank drink? Dit is een afschuwelijke inbeelding en vooringenomenheid die de patiënten deels vanaf de jeugd aankleven, en deels door hun fraaie medici ingebeeld en voorgezegd is geworden. Wanneer echter een patiënt nauwkeurig observeert welke van beide het beste zijn dorst lest, zal hij bevinden dat het de warme drank is. Want zodra hij slechts een koude dronk heeft gedaan, wordt hij kort daarop weer dorstig. De oorzaak is, omdat die de klieren van mond en verhemelte[218] nog meer tegenwerkt[219], en het reeds dik geworden speeksel nog taaier en slijmeriger maakt, waardoor de dorst in feite ontstaat, die echter na de warme drank niet geschiedt, want daardoor worden niet alleen de thans vermelde klieren geopend en het speeksel verdunt[220], doch ook alle circulerende sappen dun en vloeibaarder gemaakt.

Dit observeerde ooit een voorname en zeer verstandige dame zeer goed, want toen ik deze er in haar koortsige ziekte, zo goed als ik kon, toe overhaalde om zich van alle zure en koude dranken geheel te onthouden, zei zij daarop dat zij ook nimmer de dorst gedurende haar ziekte beter had kunnen lessen dan met

[215] "obtundiret".
[216] De conclusie volgt op de vraag, maar is niet geheel logisch.
[217] "contrahiren".
[218] "glandulas oris & palati".
[219] "obstruiret".
[220] "subtilisiret".

warme dranken. Derhalve was zij er ten hoogste verwonderd over geweest, dat de vorige medicus, van wiens kuur zij zich tot nu toe bediend had, haar zovele koele en zure soepen had voorgeschreven, die zij - aangezien ze haar voortdurend zeer slecht bekomen waren - door haar kamermeisje had laten weggieten. Doch spoedig daarop heeft zij de medicus laten ontslaan[221].

Ik geloof niet, dat er iemand gevonden wordt die het kan loochenen, dat de meeste verhitte koortsen en de gevaarlijkste ziekten aan het einde van de zomer en in de aanvang van de herfst ontstaan. Wat is hiervan de oorzaak anders, dan dat men zich bij een sterke hitte of vermoeidheid met wijnen en bieren gelaafd heeft die met zuur, koel en koud water vermengd waren, en daarbij een boel zuur en onrijp fruit onmatig in het lichaam heeft ingeslagen, hetgeen in de naderende herfst nog vaker ingezwolgen wordt, waardoor dan het bloed en de sappen dusdanig gestold worden, dat dergelijke ziekten moeten binnensluipen. Wanneer dan een ingeroepen medicus dergelijke patiënten bovendien nog zure juleppen verordineert, wat doet hij dan anders dat hun reeds zuur geworden sappen nog zuurder te maken, de omloop te hinderen, en zulke aan zijn kuur toevertrouwde patiënten te vermoorden?

Wanneer men bij een hond, of een ander dier in de cruale ader[222] of een andere ader een zure geest[223] of slechts gewone azijn injecteert, zal men niet alleen spoedig zien hoe dat dier in een oogwenk met verschrikkelijke stuiptrekkingen[224] zal verrekken, doch ook - wanneer men het spoedig daarop opent en al zijn arteriën en aderen, ja, het hart zelf in de lengte opensnijdt -, dat het bloed overal gestold en geronnen is, waaruit men genoegzaam de schadelijkheid van alle zuren kan afleiden. Iets soortgelijks is daarvan ook te verwachten wanneer

---

221 “beuhrlauben”. Ook: ‘met verlof laten gaan’.
222 “venam crualem”. Onduidelijk.
223 “Spiritum”.
224 “convulsionibus”.

het inwendig wordt ingenomen, zoals wij daarvan diverse gruwelijke voorbeelden zouden kunnen aanvoeren, onder andere van een smid die, daar hij uit onvoorzichtigheid een geest van zwavel[225] in plaats van een geest van zout[226] had ingenomen, een erbarmelijke dood is gestorven. En nog een, van een voorname koopman in Londen aan wie een bekend medicus naar berekening[227] enige geest van soda voor de maag[228] verordineerd had om te gebruiken, waarvan die per abuis een ganse drachme in één keer had opgedronken, aangezien hem de door de medicus voorgeschreven dosis te weinig was voorgekomen en hem niet geholpen had. Spoedig daarop echter, werd hij door een epilepsieaanval overvallen en binnen zes uren heeft hij onder verschrikkelijke symptomen de geest gegeven.

Hierop zou iemand echter iets kunnen willen inbrengen en zeggen, wat ik gaarne toegeef, dat een zo grote hoeveelheid uiterst gevaarlijk is. En, wat kunnen zo weinig druppels die men in de juleppen gebruikt, voor schade doen? Daarop antwoord ik echter, dat die beslist schaden, want aangezien het bloed en de sappen reeds gestold zijn, wordt zulk een stolling daardoor nog hoe langer hoe meer vermeerderd. Daartoe komen dan nog allerhande fruit en ingemaakte confituren die uit zure vruchten bestaan, zoals aalbessen, kersen, druiven, et cetera, het vlees van de kweepeer en dergelijke, benevens de schadelijke zoete siropen, met name echter de zure citroenen, zodat voor zulke patiënten het bekende spreekwoord geldt, dat de kruik net zolang te water gaat, tot hem een oor afbreekt. Het zuur wordt net zolang opgehoopt tot uiteindelijk de patiënt incapabel wordt gemaakt om een verstandige kuur te doorstaan, en hetzij

[225] "Spiritum Vitrioli".
[226] "Spiritûs Salis".
[227] "in calculo".
[228] "Spiritum nitri, ad gutas aliquot".

levenslang ongeneesbaar[229] moet blijven, of door een jammerlijke en vroegtijdige dood wordt weggerukt.

Dat zijn de schone vruchten der aangename juleppen en koele dranken! Dat zijn de grote en zeer verstandige kuren die onze hoogdravende titulaire doktoren (ervaringsdeskundigen[230], mag ik met goed recht zeggen) verrichten. Voorwaar moet men het schaamrood krijgen, wanneer men aan uw onbezonnen methode denkt, in het bijzonder, dat gij u er nog wel op laat voorstaan als zouden uw patiënten op zulk een wijze door u genezen worden.

O, grote blindheid! Geenszins is hun herstel aan uw kuur toe te schrijven. Het is zuiver een geluk, een zuiver ontkomen, een zuiver ontlopen aan uw moorddadige handen. En het komt nergens anders vandaan, dan dat hetzij de patiënt een bijzonder sterk lichaamsgestel heeft gehad om uw martel- en pijnbank te doorstaan, of dat hij van anderen iets heeft gebruikt dat hem beter is bekomen, of dat hij iets in zijn dieet, hoewel onwetend, gevonden heeft dat zijn aandoening weerstaan heeft. Want ik ken velen van hen die uw Galenische soepen uit het venster, of (met verlof[231]) in de w.c. hebben geworpen, doch u hebben wijsgemaakt dat ze door hen waren ingenomen, waardoor gij dan spoedig als moedige hanen de kam hebt opgericht, en in alle groeperingen, bij alle vrienden, bekenden en buren uit volle keel hebt gekraaid, dat zulke patiënten door uw voorzichtige medicamenten genezen waren geworden.

Gelooft gij nog steeds, dat belachelijke voorschriften[232] zulke grote daden kunnen doen? Ik en anderen weten het beter, en ik beklaag dan ook de ongelukkige patiënten die hun lichaam en leven aan uw marteling en tirannie toevertrouwen en dank God van harte, dat hij ons tijdsgewricht zozeer gewaardeerd heeft en daarin zo vele brave artsen[233] geboren heeft laten worden, die de

---

229 “incurabel”.
230 “empirici”.
231 “salvâ veniâ”.
232 “ordonnancen”.
233 “medicos”.

afschuwelijke dwalingen der Griekse en Arabische sprook-jesuitkramers ontmaskerd, en de zo lange in schandelijke onwetendheid diep begraven waarheden aan het licht gebracht hebben, die als tegenweer, tot schande en tot hoogste bespotting der opgeblazen titulaire doktoren en van alle vijanden der waarheid, tot op de huidige dag met een zo fraaie voortgang worden voortgeplant. Ik verzucht tot slot met de grote her-vormer Van Helmont in diens traktaat over steen[234], p.m. 456, § 21:

"[235]Gij goede heer Jezus!, gij wijsheid van de Vader, zijn dat Uw scholen die zulke onzinnige demente dingen aan het lichtgelovige volk voorschotelen, en de Uwen met een zuiver geklets zo bedriegen?; ja, de arme stervelingen met zovele beulachtigheden pijnigen en plagen? Het zij verre, verre zij het, dat men zou geloven dat dit de leer der waarheid is. Het is niet de Uwe; doch de vijand der eerste waarheid, de tegenstander van alle mensen, heeft deze dwaze tijdingen op weg gebracht en verdedigt ze nog tot op heden.

[234] Het zal hier gaan om 'Opuscula medica inaudita', Keulen, 1644.
[235] Bij dit citaat ontbreken de sluitingstekens.

Over de (zogenaamde) hartversterkingen.

Zo schadelijk als de thans vermelde juleppen en koeldranken ook zijn, zo verkeerd is ook de gans dwaze en reeds vele eeuwen lang in zwang zijnde vooringenomenheid van vele praktijken, als die welke foutievelijk geloven dat het hart door medicamenten en bepaalde bijzondere middelen[236] gesterkt en verkwikt wordt. Vandaar dat zovele eenvoudige en samengestelde middelen[237] met de naam hartversterkingen benoemd zijn geworden. Wanneer men echter alle verschijnselen en omstandigheden die zich bij de werking van zulke foutievelijk hartversterkingen genoemde middelen voordoen, nauwkeurig observeert, zullen wij gewaarworden, dat ze hun taak niet in de vaste delen[238], doch slechts in de vloeistoffen en sappen verrichten en veelmeer matigers[239], dan hartversterkende middelen[240] of goedhartigheden[241] verdienen te worden genoemd. Want ten eerste is het hart slechts een spier[242], zoals alle andere spieren dat zijn, en door God de Heer ertoe geschapen om het met andere sappen vermengde bloed kloppend te ontvangen, en wederom kloppend af te geven, hetgeen men de polsslag noemt. Ten tweede wordt het hart niet meer dan alle andere delen van het lichaam, te weten de maag, lever, longen, milt, spieren, et cetera, versterkt. Ten derde is een *cordial*, ofwel hartversterking, ook niet eerder nodig dan wanneer het circulerende bloed en de sappen dermate traag en langzaam voortgaan dat ze vrijwel willen stilstaan. Opdat echter alle

---

236 “specifica”.

237 “simplicia und composita”. Beide termen waren in de medische wereld zeer gangbaar.

238 “partibus solidis oder festen Theilen”. Identieke begrippen dus.

239 “temperantia”.

240 “cardiaca”.

241 “cordialia”.

242 “musculus”.

verblinde en bevooroordeelde deskundigen of simpele patiënten dit beter kunnen begrijpen, willen wij allereerst de gemeenlijk zogenoemde hartversterkingen, ofwel *cordalia* op zich onderzoeken. Vervolgens, ten tweede, willen wij de manier, ofwel de aard en wijze waarop zij hun werkingen verrichten, tegen elkander afwegen, waaruit de voorheen vastgestelde waarheid - namelijk hoe de vaak genoemde *cordalia* noch in het hart, noch in enig ander deel van het lichaam, doch enkel en alleen in het bloed en de sappen hun werking doen - verkregen wordt.

De foutievelijk aldus betitelde hartversterkingen zijn op zich hetzij van dieren of van gewassen en vegetaties bereid. Mineralen worden weinig of niet in overweging genomen, aangezien ze niet veel vluchtigs[243] bevatten. Betreffende de dieren stammen ze van het uit hertengewei en andere dierlijke botten geprepareerde, vluchtige zout, en enkele dierlijke excrementen als muskus, civet, vet uit de beverklieren, et cetera. Betreffende gewassen en vegetaties gaat het om allerhande welriekende bloemen, kruiden, wortels, specerijen, gummen, et cetera, als jasmijn, viooltje, majoraan, kruizemunt, melisse, tijm, kurkuma[244], galgant[245], kaneel, saffraan, muskaat, kruidnageltjes, amber[246], et cetera. Kortom, wanneer al datgene wat een subtiele, sterke, doordringende en vluchtige geur heeft en uit dergelijke deeltjes of partikeltjes bestaat, wanneer nu zulke aan hetzij door vergiftigde en koude lucht, of aan - door zure spijs en drank zuur en dik geworden - bloed en sappen worden doorgegeven, als waaruit allerhande verstoppingen, met name in de longblaasjes[247], en vervolgens de zogenaamde korte of zware ademhaling, amechtigheid met alle onmachten, et

243 "colatilisches". Vermoedelijke zetfout voor 'volatilisches'.
244 "Zitwer".
245 Een gemberachtige.
246 "Ambra". Lees: 'ambra grysea', een door walvissen uitgebraakte substantie, afkomstig uit het spijsverteringskanaal. Zie ook: Michael Maier, 'Themis Aurea' (De gouden Themis), H. 8, 1628.
247 "vesiculis pulmonum und Lungenbläszlein". In feite dus hetzelfde.

cetera, ontsprongen zijn; zodra, zeg ik, dergelijke subtiele deeltjes in het bloed en de sappen komen, zo komt tegelijkertijd een warmte daarin, welke tezamen nog verder door de subtiele massa der lucht bewogen worden; in onze tot stolling neigende[248] sappen net als een bliksemstraal binnendringen; de daarin voorhanden zijnde zuurheid in verhouding brengen[249], binnendringen[250] en dof maken; en uiteindelijk alle ter circulatie en omloop wederom dun, subtiel en stromend maken, zodanig, dat daarop een veel beter en subtieler zenuwsap in de klieren van het brein worden afgescheiden, waardoor niet alleen het hart, doch ook alle delen en ledematen van het lichaam gezwinder en sneller bewogen worden en moeten circuleren. Derhalve is het een gans dwalende en dwaze mening dat men zou geloven, dat het hart door zulke medicamenten, die men *cardiaca* ofwel hartversterkingen pleegt te noemen, afzonderlijk of meer dan andere spieren en delen van het lichaam gesterkt wordt. Iemand zou echter hiertegen iets kunnen inbrengen en zeggen, dat men de in onmacht gevallen patiënten dikwijls met rijnwijn of azijn heeft kunnen verkwikken, hetgeen niet zo zou zijn wanneer ze een nog grotere stolling in het bloed en de sappen zouden veroorzaken. Ik antwoord, dat zulks zich op tweeërlei manieren zou kunnen toedragen. Bijvoorbeeld, 1) Wanneer men een door de zwavelachtige geur van half gloeiende steenkolen in een besloten logement, of door een niet goed gedoofd, vettig vuur in onmacht gevallen mens wat rijnwijn of azijn voor de neus houdt en aldus verkwikt, zo kan men op een dergelijke wijze de oorzaak, die in de lucht zit en de ademhaling verhindert, wegnemen, aangezien dan de zure en zwavelige deeltjes die de rook der kolen of van het uitgedoofde vuur veroorzaakten, met de andere in de rijnwijn of azijn voorhanden zure deeltje samengaan[251] en er tegelijk vandoor

[248] “coagulation inclinirende”.
[249] “temperiren”.
[250] “infringiren”.
[251] “conjugiret”.

gaan. 2) Zo kunnen de zure sappen ook nog enige vluchtige zouten of een fijne olie bevatten, die de tot stolling geneigde bloed en sappen wederom vloeibaar en dunner maken. Er is echter met deze oude opinie der zogenaamde hartversterkingen nog een andere onbezonnen slordigheid ingeslopen, namelijk dat men aan een stervende of in uiterste onmacht liggende een verzoete, zogenaamde parelmelk - bestaande uit het pletten van enige zaden, een of ander gedestilleerd water, geprepareerd parelsuiker, et cetera - inwendig toedient. Vandaar dat men gemeenlijk zegt, dat de heer dokter aan die en die patiënt de laatste hartversterking of de parelmelk heeft voorgeschreven: er is geen hoop op leven meer voorhanden. Voorwaar een heerlijke laafdrank in zodanige beangstiging! Een voortreffelijk laatste oliesel! Een fraai reisgeld[252] dat men een stervende voor onderweg meegeeft! Ik weet gewis, dat wanneer degenen die zulk een parelmelk genoten hebben, wederom opkomen en mochten herstellen, zij zouden moeten erkennen dat die hun meer beangstigd en gekweld dan verkwikt heeft. En hoe kan het ook anders zijn? Hoe kan deze foutief verzonnen, belachelijke hartversterking anders, dan met haar viscositeit en slijmerigheid de obstructies vermeerderen; de doorgangen van het circulerende bloed en de sappen nog nauwer maken; en aldus ten slotte de patiënt zelf, wurgen en verstikken? Een medicus die zich bij zijn in onmacht liggende patiënten van de eerder aangestipte, foutievelijk hartversterkingen genoemde, welriekende of vluchtige kruiden, et cetera, bedient - al begrijpt hij de wijze van hun werking niet -, doet duizendmaal beter dan zij, die de arme stervende met hun zoete en dwaze parelmelk en emulsies kwellen en martelen. Wat voor nut echter hebben de verschrikkelijke, gedrochtelijke en irrationele samensmeersels, de dikwijls uit dertig, veertig, vijftig ook wel met elkander strijdende ingrediënten bestaande en aldus verzonnen hartversterkingen, net zoals ze zo nu en dan in de oplossingen, en vooral in de ‘Medicinae experimentali’ van de Engelse

[252] “Viaticum”.

kanselier Digby[253], die de naam van de grote hartversterking van de koning van Frankrijk voert, te vinden zijn? Een aantal[254] druppels van een tinctuur van *ambra*[255], kaneel- en kamferolie, of een grein van een vluchtig zout, hetzij inwendig ingenomen of door de geur in zich opgesnoven, kunnen in dergelijke gevallen meer presteren dan ettelijke lepels vol dergelijke oud geworden, half verschimmelde en meest vervluchtigde, belachelijk zo genoemde hartversterkingen.

---

[253] Lees: Sir Kenelm Digby, 'Medicina Experimentalis Digbaeana, Frankfurt, 1681.

[254] "etliche wenige". Onduidelijk.

[255] Bedoeld is 'ambra grysea', een door walvissen uitgebraakte substantie, afkomstig uit het spijsverteringskanaal.

Slotsom
van het ganse werk
en
nawoord
aan alle lasterende medici, chirurgen en apothekers.

M.T. Cicero, Boek 6, H. 86.
Simus eâ mente, quam ratio & veritas praescribit, ut nihil in vita nobis praestandum praeter culpam putemus.

Dat wil zeggen:
Wij willen het verstand en de waarheid volgen, doch zonde en laster ontvluchten.

Nu, gij heren medici, chirurgen en apothekers, die onlangs mijn over de theedrank gepubliceerde traktaatje danig versmaad, belasterd en zwartgemaakt hebt, wat zult gij thans zeggen wanneer ge deze pagina's doorleest die uw tot nu toe begane slordigheden - namelijk uw patiënten door aderlaten, kopzetten, purgeren, klisteren, juleppen, et cetera, te genezen - overhoop gooien? Ik vraag en maan u, als een liefhebber der waarheid, als een ijveraar voor de ware theorie en gewetensvolle praktijk, ja, als uw naaste en medechristen, dat gij toch alle schandelijke vooroordelen[256] van u aflegt, in uzelf inkeert, uw gebruikelijke manier van handelen[257], uw kuren zowel in de medicijnen als chirurgie goed doorvorst en het aan de toetssteen gevonden vernuft nauwkeurig observeert; dat gij die verbetert, veiliger maakt, u laat onderwijzen in gewetensvoller en christelijker beginselen en methoden, en u van al het beschuldigen, smaden

[256] "praejudicia und schändliche Vorurtheile". In feite dubbel.
[257] "modendi methodum".

en lasteren wilt onthouden. Want zoals Cicero terecht zegt: "*Habet quendam aculeum contumelia, quam pati prudentes atque viri boni difficilimè possunt.*" Dat wil zeggen: Smadelijke uitspraken hebben een stekel die verstandige en eerlijke lieden niet goed kunnen verdragen. Aldus zeg ook ik, dat geen enkel redelijk man het kan hebben, dat hij op onverdiende wijze gesmaad wordt, vooral wanneer men hem voor het goede dat hij voor het algemene nut ten beste heeft aangewend, met een dusdanig schadelijke ondankbaarheid bejegent dat ook de heidenen zelf die vervloekt hebben. Wanneer ik zelf een wraakzuchtig gemoed zou hebben en mij voor de smadelijke uitspraken die deze of gene over mij en mijn geschriften in diverse steden en dorpen gedaan heeft, wederom zou willen revangeren, hoe gemakkelijk zou het voor mij zijn om een weerwoord[258] te geven? Deze of gene die zich zulke lasterwoorden laat toeroepen, onder wie de dokter die de een of andere patiënt door onnodige aderlatingen, overbodig purgeren, dodelijke juleppen, door allerhande vervloekte bijtende geest[259], in het bijzonder de bijtende geest van zwavelzuur, jammerlijk vermoord en terechtgesteld heeft, zou het waard zijn om - zo al niet aan het leven gestraft - op zijn minst toch aan een schandpaal door scherprechtershanden in het openbaar gegeseld te worden. Doch zulk een voortgang is goddeloos en door God zeer serieus verboden, waar Hij zegt: "Mij is de wraak, Ik zal vergelden." Daarenboven ook niet genereus: "*Semper enim & infirmi est animi exiguique voluptas ultio*[260]"; zich wreken komt van een slecht man, en ons christendom leert ons ook iets gans anders. Om het voorbeeld van onze heilige Heiland te volgen, wil ik mijn lasteraars omgekeerd niet belasteren, of kwaad met kwaad, of scheldwoorden met scheldwoorden vergelden, doch

---

[258] "reciprocè".

[259] "Spiritus acidos".

[260] 'Wraak is altijd de zwakke vreugde van een kleine en bekrompen geest'. Juvenalis, Romeins dichter, ca. 60-135 n. Chr., Satire XIII, 189.

alle misrepresentaties en geringschattingen bij diegene thuis brengen die juist rechtspreekt.

Doch zeg mij nog één ding, waarom wilt gij toch niet van uw oude gewoonte afzien, en de waarheid die ge met uw ogen ziet en met uw handen ook voelt en tast, volgen? Waarom blijft ge zo eigenwijs[261] en op doelbewuste wijze bevooroordeeld en verblind? Gij moet niet met Horatius zeggen: "*Mi satis est, si traditum ab antiquis morem servare possim.*" Dat wil zeggen: Men moet bij de oude gebruiken blijven. In de geneeskunde en chirurgie gaat zulks niet op. Daar heet het: "*In sententia permaneto, nisi sententia alia vicerit melio.*" Dat wil zeggen: Blijf bij je mening, totdat er een betere komt. Ik ben enkele jaren geleden, toen het dek van het vooroordeel nog voor mijn ogen hing, van dezelfde mening geweest die gij thans dermate ruggensteun[262] geeft, en heb de mij toevertrouwde patiënten op net zo'n aard en wijze getrakteerd, aangezien ik niet anders wist en in latere tijden - aangezien ik anderen navolgde - niet anders wilde weten. Nadat ik echter de boeken van de nieuwste hervormers der genees- en heelkunde ijverig had gelezen, ging ik aldus voort te betwijfelen[263] of ook de door mij tot dan toe gevoerde praktijk juist was. Derhalve heb ik alle vooroordelen gans van mij afgelegd, de voorgestelde hypothesen nauwkeurig geobserveerd, afgezet tegen het gezonde verstand en de ware ervaring, en aldus het licht der waarheid kunnen zien, voor welke Verlichting ik God in mijn hart nog dagelijks dank, en waarbij ik het zo lang hoop uit te houden tot het de Allerhoogste zal bevallen om ons een nadere waarheid te onthullen.

Wanneer men uw halsstarrigheid beschouwt, moet men noodwendig oordelen dat ge de waarheid hetzij niet kunt zien,

---

[261] "opiniater".
[262] "patrocinitet". Waarbij overigens 'patrociniret' bedoeld zal zijn.
[263] "dubitiren".

of niet wilt zien. Kunt ge haar niet zien, vraag dan aan God dat Hij u de ogen van uw verstand opent en uw duisternissen als schellen wil laten afvallen, opdat gij ziende wordt. Wilt gij echter de waarheid op opzettelijke wijze niet zien, dan hebt gij dubbel reden om op uw knieën te vallen en zowel God de Heer om vergiffenis te bidden, omdat gij zo moedwillig jegens Hem gezondigd hebt, alsook te smeken dat Hij de schandelijke blindheid van u wegneemt en u ziende wil maken. Verder kunt gij de waarheid niet zien, aangezien gij niet verlicht zijt. Belaster echter niet diegene die zulks profeteert en bekendmaakt, want dat is niet de juiste weg om achter de waarheid te komen. Op zulk een wijze wordt ze veelmeer met voeten getreden en op moedwillige wijze veracht, hetgeen geen geringe zonde is. Zoek hen die God de waarheid heeft gegeven om met heldere bewijsmiddelen iedere moeilijk schijnende belemmering op te lossen, opdat zij u mogen onderrichten. En lees de geschriften van zulke mannen niet met gehaast, doch leergierig gemoed. En wanneer gij dan met onweerlegbare redenen overtuigd en overwonnen zijt, dank dan 1) God voor uw Verlichting, en 2) zend dankbaarheid naar degene die u de baan heeft gebroken en u de waarheid heeft getoond. 3) Herroep[264] alle vooroordelen die gij tot nu toe gehad hebt en hetgeen daarvan nog mocht resteren. 4) Volg de voetstappen van de redelijk hervormers en denk verder ijverig over de kwestie na. Gewen u aan dagelijkse meditaties, help diegenen getrouw met werken die reeds het begin gemaakt hebben, en onderhoud met zulken een getrouwe en bestendige vriendschap.

Waarom zouden wij het lichaam willen tiranniseren dat door de meest wijze Schepper zo kunstig gemaakt is, en waarin God zelf zijn levende adem geblazen heeft? Waarom zouden wij onze naaste van zijn allerbeste levensbalsem en zulke nuttige sappen door zulke gruwelijke middelen als bloedvergieten en purgeren willen beroven, hem martelen en pijnigen? Waarom

[264] “Cassiret”.

zouden wij door zure en koelende juleppen zijn warme bloed en sappen nog dikker en kouder willen maken, en hem op zulk een onbarmhartige wijze vermoorden? Zijn wij het niet verschuldigd om zowel voor ons lichaam, opdat het niet verwaarloosd wordt, als voor de ziel, opdat ze niet verdoemd wordt, zorg te dragen, aangezien ze beide van God zijn? Moet niet diegene als een dwaas en onbezonnen mens worden beschouwd, die het huis waarin een groot en voornaam heer gelogeerd is, van zijn beste meubelen berooft[265], de vensters inslaat, of het wil neerhalen om daardoor de huisheer meer lucht te verschaffen? Aldus doen diegenen niet verstandiger, die het bloed en de zo noodwendige sappen als kostbaar huisraad en noodwendige drempels[266] van onze aardse herberg, waarin de grote heer, de edele en verstandige ziel gelogeerd is, naar buiten voeren.

Het is bekend, dat het als majesteitsschennis[267] wordt beschouwd wanneer men bij een korenmolen het water wegneemt, en diegene ruïneert welke ons het meel om brood te bakken - het zo hoogst noodzakelijke levensmiddel - bereidt. Zo moet men het ook niet als een geringer kwaad beschouwen dat men het lichaam, dat met betrekking tot de circulatie net als een molen is, van zijn water berooft, dat wil zeggen zijn bloed en sappen waaruit het leven en de gezondheid bestaan, wil verminderen en geheel aftappen. Ik vraag om dit alles in overweging te nemen, en bedenk vooral niet dat ik uw methode vanuit een privéhaat of afgunst verwerp, want wat in mijn tot nu toe gepubliceerde traktaten door mij in herinnering gebracht en overgebracht is, is uit liefde voor de waarheid geschreven, die niemand kan omstoten en die zich gemakkelijk zelf door zichzelf tegen alle slechte streken van haar tegenstanders goed weet te verdedigen, ofwel *Magna vis veritatis; quae contra Hominum ingenia, calliditatem, solertiam, contraque fictas*

---

265 "spoliren".
266 "Seulen". Vertaling onzeker.
267 "crimen laesae Majestatis".

omnium insidias facilè se per seipsam defendat.[268] Leef en gedraag u goed. En voor zover gij iets beters weet, zoals dit wat ik u alhier mededeel, ontdek het dan niet smaadzuchtig, doch op redelijke en oprechte wijze. Zo niet, bedien u dan van datgene wat ik u thans overbreng, totdat God u een ander hart en nieuwe zin geeft. Overdenk echter van uw patiënten en uzelf uw eigen

E I N D E.

[268] Anders gezegd: 'De grote kracht der waarheid verdedigt zich gemakkelijk via zichzelf tegen de vindingrijkheid, kundigheid en sluwheid van de mensen en tegen alle heimelijke samenzweringen'. Het betreft een citaat uit de verdedigingsrede voor een vriend, 'Pro Caelio Rufo', H. 26, door Cicero.